

1. JANUAR 2020

PÆDAGOGISK LÆREPLAN

DAGTILBUDET CHRISTIANSBJERG

DAGTILBUDET
CHRISTIANSBJERG

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	2
1. Børnesyn.....	4
2. Dannelse og børneperspektiv.....	5
3. Leg og børnefællesskaber.....	7
4. Det pædagogiske læringsmiljø hele dagen.....	9
5. Læring og læreplanstemaer.....	10
6. Det fysiske og æstetiske børnemiljø.....	12
7. Børn i udsatte positioner.....	13
8. Forældresamarbejde.....	15
9. Inddragelse af lokalsamfundet.....	16
10. Sammenhæng med børnehaveklassen.....	17
11. Ledelse.....	19
12. Pædagogisk personale.....	19
13. Dokumentation og refleksionspraksis.....	20
14. Evaluering.....	22
Læreplanstemaer – De 12 pædagogiske mål.....	23
Kultur, æstetik og fællesskab.....	24
Alsidig personlig udvikling.....	25
Social udvikling.....	26
Kommunikation og sprog.....	27
Krop, sanser og bevægelse.....	29
Natur, udeliv og science.....	30
Bilag til Pædagogisk Læreplan.....	32

Indledning

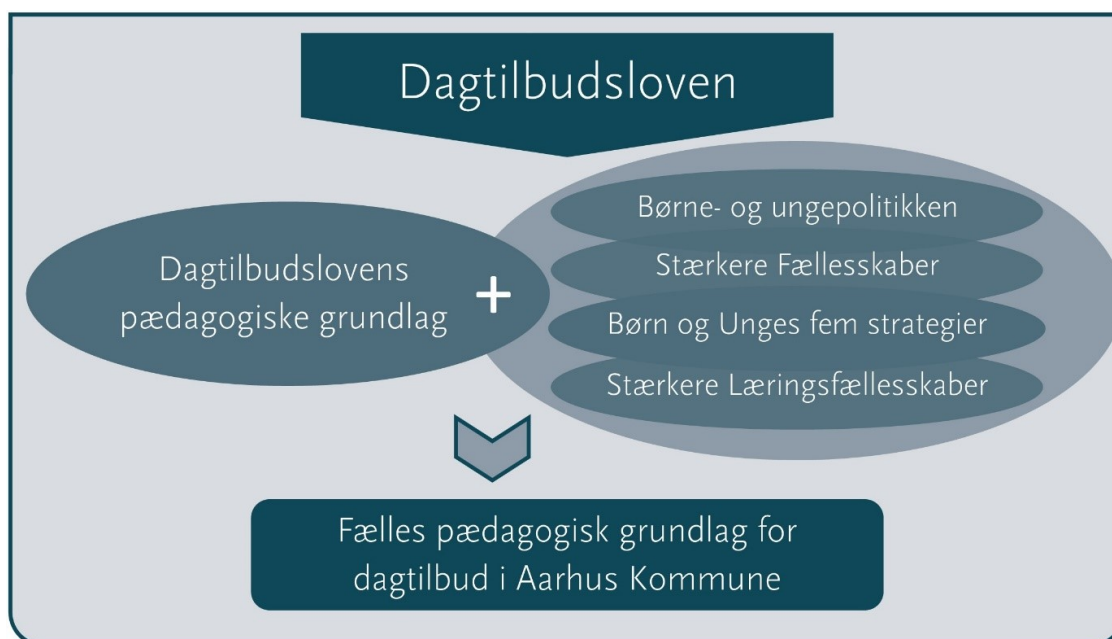
Alle dagtilbud i Danmark skal udarbejde en skriftlig pædagogisk læreplan med afsæt i bestemmelserne i dagtilbudsloven. Denne skabelon til den styrkede pædagogiske læreplan er udarbejdet i en arbejdsgruppe bestående af dagtilbudsledere, BUPL, FOA, De selvejende dagtilbud, områdechefer og forvaltningen.

Skabelonen er en hjælp til at indfri de krav, der i lovgivningen stilles til den skriftlige pædagogiske læreplan, og er det redskab, som dagtilbuddene i Aarhus Kommune skal bruge til at udarbejde den pædagogiske læreplan.

Det er afgørende, at den styrkede pædagogiske læreplan udarbejdes i og tilpasses en lokal kontekst, så den bliver rammen for al pædagogisk arbejde i dagtilbuddet og et pædagogisk redskab, der understøtter det pædagogiske personales og ledelsens arbejde med at skabe gode pædagogiske læringsmiljøer for børnene. Læreplanen skal samtidig være med til at understøtte sammenhængen i tilbuddene til børnene, de unge og deres familier i lokaldistrikterne.

Temaerne i skabelonen er beskrevet ud fra det fælles pædagogiske grundlag for dagtilbud i Aarhus Kommune. Det pædagogiske grundlag tager afsæt i dagtilbudslovens formuleringer og vores lokale børne- og ungepolitik, 0-18-årspektivet, strategier mv.

Oktober 2018

Ministeriets intention med den pædagogiske læreplan er, at:

"... dagtilbuddets pædagogiske læreplan med udgangspunkt i de centrale elementer fra det pædagogiske grundlag og med udgangspunkt i de pædagogiske mål og indholdsbeskrivelser af læreplanstemaerne skal fungere som et pædagogisk redskab, der via korte relevante pædagogiske overvejelser, refleksioner og eksempler skal skabe en klar fælles retning for det pædagogiske arbejde, der foregår i dagtilbuddet, herunder sikre at den intenderede pædagogik er til stede hele dagen og i alle aktiviteter, rutiner med børnene m.v."

Ministeriets samlede beskrivelse af rammer for den pædagogiske læreplan er beskrevet i: **”Den styrkede pædagogiske læreplan – rammer og indhold”**, der kan findes på: www.emu.dk/omraade/dagtilbud under overskriften ”Den styrkede pædagogiske læreplan”.

Udarbejdelse af vores pædagogiske læreplan

Inden arbejdet med den pædagogiske læreplan blev søsat, blev der lokalt i vores dagtilbud tilrettelagt en proces for, hvordan den skulle udarbejdes, hvem der skulle inddrages (og hvornår), hvordan der skulle arbejdes med den ligesom vi gjorde os overvejelser om, hvordan arbejdet med læreplanen evalueres.

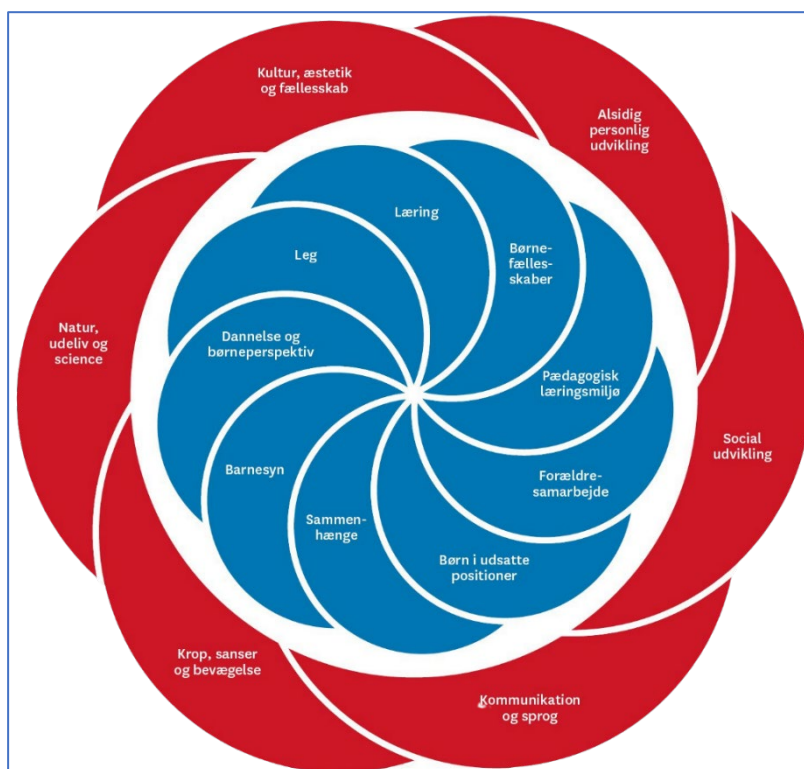
Vi har gennem hele forløbet inddraget vores lokale MED-udvalg, for at sikre os, at læreplanen er skabt af og til medarbejderne i vores dagtilbud. Lederteamet har derefter haft sidste hånd og pen på læreplanen.

Til at understøtte processen har vi ladet os inspirere af Børn og Unges procesvejledning og skabelon for den styrkede pædagogiske læreplan, som således har fungeret som en overordnet ramme for vores arbejde.

Vores læreplan er dynamisk, da det er et redskab som skal udvikle sig, i takt med at vores dagtilbud – herunder børnegruppen, medarbejderne, lokalsamfundet og forældrene – udvikler sig. Vi vil derfor løbende evaluere og genbesøge vores læreplan, for at sikre at den altid er tidssvarende og passende til dér hvor vi står netop nu.

Vi har valgt at lave en samlet læreplan for 0-6 års-området i vores dagtilbud, fremfor at dele den op i 0-3 år og 3-6 år. Målene er de samme, men arbejdet foregår naturligvis på forskellige niveauer og måder, så det altid svarer til den børnegruppe der arbejdes med.

God læselyst

1. Børnesyn

Det at være barn har en værdi i sig selv, og i børnelivet skal der være plads, tid og ro til at være barn.

Udgangspunktet er, at alle børn trives og udvikler sig, når de har passende udfordringer, ser mening og oplever anerkendelse og social samhørighed i forpligtende, rummelige og givende fællesskaber.

Vores børnesyn

- Det at være barn har en værdi i sig selv, og alle børn skal anerkendes for deres væren.
- Alle børn skal have mulighed for at bruge deres potentiale og drage nytte af det, så de klarer sig bedst muligt ud fra deres forudsætninger.
- Alle børn skal rummes, både de, der tænker med hovedet, med hjertet og med kroppen.

Børnene gør det bedste de kan - lykkes de ikke, er det os der skal gøre noget andet.

Børn er grundlæggende kompetente og selvstændige, samtidig med at de har brug for omsorg, udfordringer, positive forventninger og tillid fra omgivelserne.

Børn har ret til at være børn, til at være forskellige og til at udvikle sig i forskelligt tempo.

Gennem vores børnesyn sikrer vi, at alle børn har oplevelsen af samhørighed i fællesskabet. Eksempelvis giver vi børnene passende ansvar i daglige opgaver og rutiner – bl.a. at dele madpakker ud, være den der går forrest på tur, deltage i planlægning af aktiviteter osv. På den måde får børnene oplevelsen af at være betydningsfulde i fællesskabet.

Vores rolle

- Børnenes følelser og reaktioner skal anerkendes og respekteres. Når barnet reagerer, er der en grund til det. Det er vi voksnes ansvar at se bag om barnets adfærd og være vedholdende i vores forsøg på at forstå barnet. Der er altid en grund til, at barnet reagerer.
- Det er den voksnes ansvar sikre barnets tryghed og trivsel og rumme de enkelte børn både i omsorg, planlægning og pædagogisk tilgang.
- Vi skal være opmærksomme på rutiner og gentagelser, for det er her vi både kan se forskelligheden og arbejde med den. I rutinerne og gentagelserne kan vi både styrke, øve og drage nytte af børnenes kompetencer, vi kan tage hensyn til børnenes tempo og til børnenes forskellighed, og vi kan give børnene ansvar ved at lade de børn der kan, hjælpe de børn, der har brug for hjælp.
- Vi skal hele tiden reflektere over vores egen tilgang til barnet og til barnets generelle trivsel - både socialt og udviklingsmæssigt.
- Vi skal være nysgerrige og undersøgende på barnets trivsel og udvikling.
- Det er altid den voksnes ansvar at skabe en god relation til det enkelte barn og sikre at barnet har gode relationer til fællesskabet.
- Vi har ansvar for at lave observationer og handleplaner for det enkelte barn. Det er vores opgave at sætte de rigtige arenaer, hvor barnet kan udvikle sig.

- Vores rolle er at se det hele barn, dets interesser og præferencer samt dets temperament, disposition og personlighed.
- Vores grundlæggende børnesyn betyder, at vi skal være indstillet på at ændre praksis alt efter den børnegruppe vi har.
- Gennem stærkere læringsfællesskaber skal vi have fokus på egen rolle, så vi sikrer ovenstående.

2. Dannelse og børneperspektiv

Børn skal føle sig set og forstået og opleve at have en demokratisk stemme. Børn skal være aktive medskabere af deres egen læring og udvikling inden for rammer, som de voksne har ansvaret for. Der skal lyttes til børnenes oplevelse af, hvordan det er at være i dagtilbud. Hvordan er deres oplevelse af, om de mestrer, kan finde mening og hører til? Børns oplevelse af indflydelse er en tidlig del af deres dannelsesproces og af udviklingen af demokratisk forståelse.

Vores dannelsessyn

- Dannelse refererer til en dybere form for læring, hvor barnet som aktiv deltager forankrer værdier og viden i egen personlighed som rettesnor til at orientere sig og handle i en global verden som et hensynsfuldt, kritisk og demokratisk menneske med ytringsfrihed og medbestemmelse.
- Dannelse er fundamentet i det hele menneske, det handler om identitet – om at udvikle en bevidsthed om, hvem man er og hvor man hører til. Dannelse til fællesskabet ligger i identitetsdannelsen.
- Dannelse er livslang læring og sker i samspil med omverdenen.
- Dannelse handler om kultur, etik og moral og fordrer respekt for vores omverden, vores natur og for fællesskabet.
- Dannelse handler om udsyn, opdragelse, medmenneskelig forståelse og indsigt.
- Dannelse handler om at have et ståsted i livet.
- Dannelse handler om en livsduelig rettesnor, som man har i sig selv og som udvikler sig i forbindelse med oplevelser og erfaringer med det omkringliggende samfund. En rettesnor der gør, at børnene opfører sig med respekt overfor hinanden og ved, hvad der er rigtigt og forkert og kan træffe kvalificerede beslutninger, når de møder omverdenen

Pædagogisk tilgang

- Vi skal være gode rollemodeller.
- Vi skal have fokus på fællesskabet.
- Vi skal se tingene i et større perspektiv. Vi er bærere af traditioner, historiefortællinger og værdier.

- Vi skal være bevidste om vores egne værdier, så vi ikke er fastlåste, så vi ikke hindrer udvikling og så vi ikke er fordømmende. Vi skal tillade børn og forældre at være aktiv deltagende.
- Vi skal have en ressource tilgang, så børnene har noget positivt at spejle sig i.
- Vi skal klæde børnene på til at kunne mestre eget liv.

Hvornår skal vi trøste, når et barn falder og hvornår skal vi sige "op igen"? Dette er vigtigt at overveje i forhold til dannelse. Det kan ikke nytte, at vi kun siger "op igen", når et barn falder, så barnet, når det bliver ung eller voksen og ser en kammerat "falde", blot siger "op igen".
Hvordan er det, vi drager omsorg for dem, så de selv bliver i stand til at give omsorg?

Børneperspektivet

Arbejdet med børneperspektiver kræver at det pædagogiske personale har mod til at stille deres pædagogik til skue, lytte til, hvad børnene siger, og være villige til at inddrage børnenes oplevelser i det pædagogiske læringsmiljø.

Pædagogisk tilgang

- Vi skal sikre, at børnene bliver lyttet til og får mulighed for indflydelse. Børnene skal have en stemme.
- Vi skal sætte os i børnenes sted og følge børnenes spor.
- Vi skal organisere en ramme, hvor børnene lærer at vise hensyn, lytte og indgå i dialog.
- Vi skal møde børnene med respekt og anerkendelse.
- Vi skal sikre ro omkring børnene, give tid til pause og sikre at børnene får lov til at restituere.
- Vi skal være nysgerrige, når barnet vil noget andet.
- Vi skal planlægge aktiviteter ud fra børnenes idéer og forslag - dét, som de er optaget af.
- Vi skal være opmærksomme på vores definitions magt f.eks. i legen.
- Vi skal anvende børneinterviews f.eks. når vi starter et nyt emne op og når vi evaluerer.
- Vi planlægger rækkefølgen i en aktivitet ud fra barnets perspektiv. Eksempelvis kan det være hensigtsmæssigt at tage på tur til skoven inden vi taler om dyr og liv i skoven. At starte med konkrete i stedet for det abstrakte.
- Vi skal give børnene valgmuligheder og støtte dem i at træffe valg.

Observationer fra leg: Personalet er blevet iagttaget i deres rolle, når de indgår i børnenes leg. Det viste sig, at selvom de voksne prøvede at se børnenes perspektiv, så skete det alligevel, at de ofte (ubevidst) overtog legen. Når børnene f.eks. legede en rolleleg, der måske handlede om købmand, og så pludselig talte om et monster, så var der en tendens til, at de voksne forsøgte at holde legen på det spor, som legen var startet på.

Børnene er vant til at springe i deres leg, og dette skal vi voksne være opmærksomme på.

3. Leg og børnefællesskaber

Fællesskaber udgøres af dem vi er, og det vi laver sammen. Alle børn i dagtilbud skal være en værdsat del af et fællesskab, og fællesskaberne skal have noget at byde på for alle børn.

Børns leg er grundlæggende for deres sociale og personlige læring og udvikling, og legen har en værdi i sig selv. Leg betyder både børns spontane leg på deres helt egne præmisser, og den leg, der igangsættes, rammesættes og eventuelt understøttes af de voksne omkring børnene.

Leg, læring, udvikling og dannelse sker i børnefællesskaber, som de voksne sætter rammerne for. Dagtilbuddets hverdag skal skabe rum til at børn kan indgå i både kendte og nye relationer på tværs af alder, køn og kultur. Det er det pædagogiske personale og ledelsens opgave at skabe balancen mellem individ og fællesskab i dagtilbuddet.

Beskrivelse af den pædagogiske praksis, som understøtter udvikling af både børnefællesskaber og det sociale rum, hvor det enkelte barn lærer og udvikler sig. Beskrivelsen skal både omhandle børnegruppen på dagtilbudsniveau og de forskelle, der kan være afdelingerne imellem, samt børnegruppen i alderen 0-2 år og børnegruppen i alderen 3-6 år.

Leg

Legen er grundlæggende for børns sociale og personlige læring. Legen fremmer bl.a. fantasi, virkelyst, sprog, nysgerrighed, sociale kompetencer, selvværd og identitet. Derfor har legen en værdi i sig selv og skal være en gennemgående del af dagligdagen. Grundlæggende leger børn spontant og af sig selv, men nogle gange skal legen støttes, guides og rammesættes for, at alle børn kan være med og for, at legen udvikler sig positivt for alle børn. Alle børn skal lære at lege, og vi skal hjælpe dem med at opbygge de nødvendige kompetencer. Nogle børn kan være udfordrede af at lære at lege, og det kræver at de skal have ekstra hjælp til at opbygge de nødvendige kompetencer.

Pædagogisk tilgang

Børn skal ikke have "overvågende" voksne i ryggen konstant, men det er den voksnes ansvar at vurdere hvilke børn, der kan lege selv. Pædagogen spiller en vigtig rolle i legen, og kan med stor fordel organisere legene for børnene, og dermed hjælpe børnenes initiativer på vej. Legen foregår i en kontekst, som vi voksne har ansvaret for - det være sig indretning ude og inde, måden vi organiserer os på samt den voksnes rolle og grænser.

Legen skal ikke altid have en dagsorden. Legen har en værdi i sig selv. Når børn leger bruger de energi. Leg kan være hårdt arbejde.

Børnene skal have det sjovt, have gode legerelationer og have en oplevelse af, at de selv bestemmer rammen for leg og magter at udvikle denne. Som voksne er vi aktører i forhold til at skabe gode rammer for børnenes leg. Vi skal skabe rum, plads og tid til fordybelse og understøtte børnenes legekompeterencer, sådan at børnene oplever legen som fri, spontan og uden særligt formål.

Vi skal lave stilladser omkring udviklende legemiljøer, hvor børnene kan få øje på hinanden og sammen udforske andre positioner end de plejer at have.

Der er i børnehaven en pigegruppe, hvor personalet har en oplevelse af, at legen er sjov og konstruktiv. Da en voksen begynder at observere legen, bliver det tydeligt, at der er en pige, der styrer legen på en ikke særlig hensigtsmæssig måde. Den voksne blander sig og hjælper pigerne til en god rollefordeling i legen, som tilgodeser alle børnene.

Børnefællesskaber

I dagtilbud indgår børn i et socialt fællesskab sammen med andre børn og voksne. De konkrete børn og voksne, der er til stede i dagtilbuddet, er fælles om at skabe det sociale rum, hvorigennem de enkelte børn lærer og udvikler sig. Sammen med det pædagogiske personale har de andre børn betydning for, hvilke erfaringer det enkelte barn gør sig, når det er i dagtilbuddet.

Der skal være fællesskaber for alle børn, og vi skal være ansvarlige for alle fællesskaber. Børn lærer af børn, så derfor har netop fællesskabet stor betydning.

Vi ønsker at udvikle empatiske børn, der har forståelse for hinanden og behandler hinanden med respekt. Børnene skal være opmærksomme på hinanden og drage omsorg for hinanden. Vi skal hjælpe dem til at få øje på hinanden.

Pædagogisk tilgang

Som voksne skal vi give børnene et ansvar i fællesskabet, så de får oplevelsen af at høre til. Det kan f.eks. handle om at deltage i borddækning, at det større barn har en mentor-rolle i forhold til et mindre barn.

Vi skal inddrage børnene i beslutninger og i planlægningen af aktiviteter. Børnene skal være med til at træffe beslutninger i fællesskabet, kunne gå på kompromis og udsætte egne behov, så vi lærer dem at være demokratiske medborgere.

Vi skal være opmærksomme på, at nogle børn bedst rummer de små fællesskaber fremfor de store.

4. Det pædagogiske læringsmiljø hele dagen

Det pædagogiske læringsmiljø er rammen for børns trivsel og læring og indeholder mange af de andre aspekter beskrevet i læreplanen.

Det pædagogiske læringsmiljø i dagtilbud skal være til stede hele dagen fra modtagelsen om morgenen til de sene eftermiddagstimer. Det pædagogiske læringsmiljø skal blandt andet give barnet mulighed for at eksperimentere og bruge fantasien, lege forskellige og udviklende lege og bruge både emotionelle, sociale og kognitive kompetencer.

I arbejdet med børn i dagtilbud er fokus på at skabe pædagogiske læringsmiljøer, der ud fra et helhedssyn understøtter trivsel, læring, udvikling og dannelse for alle børn. Det kræver viden, der med afsæt i faglig refleksion med kollegaer og ledelse, skal bruges til at udvikle stærkere pædagogiske læringsmiljøer for børnene og stærkere læringsfællesskaber for de professionelle.

Læring

Læring skal tænkes bredt både i vuggestuen og i børnehaven. Læring indgår hele dagen – i alt, hvad barnet foretager sig, også rutinesituationer. Børn lærer ved at udforske med krop og sanser, ved at undre sig og stille spørgsmål, ved at blive mødt af spørgsmål og udfordringer, samt ved at eksperimentere med fx natur, materialer og gøre opdagelser.

Børn lærer gennem kommunikation og i interaktioner med fællesskabet. De lærer ved at opleve nyt, ved at gøre erfaringer og ved at finde kreative løsninger på udfordringer i de sammenhænge, de indgår i sammen med andre børn og voksne. Børns læring fremmes af at turde begå fejl, famle og slippe fantasien løs.

Læring i dagtilbud sker i en vekslen mellem bl.a. børneinitierede lege, voksenplanlagte aktiviteter og rutinesituationer som fx frokosten. En forudsætning for at skabe de bedste betingelser for barnets læring er et tæt samarbejde mellem forældre og personale.

Pædagogisk tilgang

Der ligger læring i barnets møde med voksne. Derfor skal vi møde barnet med respekt og anerkende barnet og dets følelse. Vi skal være gode rollemodeller. Fx hvis et barn falder, er det vigtigt at vi viser de andre børn, at vi giver hjælp, trøst og omsorg for hinanden - og gerne får børnene til at hjælpe hinanden.

Når vi laver aktiviteter med børnene, har vi fokus på at skabe den bedst mulige proces. Leder processen ikke hen mod det mål vi har sat os, så skal vi ændre processen.

Det pædagogiske personale skal skabe alsidige, inspirerende, inddragende og trygge læringsmiljøer, og give plads til at være eksperimenterende, undersøgende og nysgerrig. Læringsmiljøer skal være fleksible og tilpasset børnegruppen og børnenes interesser.

Fx hvis et barn fylder gummistøvlen med vand, så er den ingen grund til at "skælde ud". Støvlen er våd, så måske giver det mening at undersøge om støvlen kan holde tæt, og hvor meget vand den kan rumme.

Som personale har vi pligt til at overveje, om vi gør det rigtige for at nå vores børn og lære dem det, vi gerne vil. Vi skal have en god daglig kontakt med forældrene og dokumentere de ting, der foregår i institutionen – både i forhold til det enkelte barn og i forhold til fællesskabet. Vi skal have en løbende dialog med forældrene, så vi gensidigt kan støtte op om barnets udviklingstrin og den læring, der hører til udviklingstrinnet.

At tage pædagogisk ansvar kræver kendskab til det enkelte barn – med udgangspunkt heri kan vi skabe rammerne. Vi skal reflektere over det pædagogiske læringsmiljø, og give systematisk feedback gennem stærkere læringsfællesskaber f.eks. gennem "praksis-fortællinger", observationer, indsamling af data og faglige diskussioner. Refleksionerne over egen praksis skal implementeres i hverdagen og altid på en hensigtsmæssig måde. Til dette bruger vi SMTTE, dobbelt lærings-loop og KOLB's læringscirkel.

5. Læring og læreplanstemaer

Børn lærer ved at udforske deres omverden med krop og sanser, ved at blive mødt af spørgsmål og udfordringer og ved selv at undres og stille spørgsmål. Børn lærer også ved at eksperimentere, prøve sig frem, fejle, gøre opdagelser og finde innovative løsninger. Børn lærer gennem kommunikation, udveksling og sociale interaktioner med de andre børn og de voksne i dagtilbuddet. Motivation og passende udfordringer har betydning for at lære og udvikle sig – både som individ og som del af et fællesskab. Børn har brug for voksne, der sætter rammer, guider og vil noget med dem, men de har også brug for plads til at være sig selv og til at gøre deres egne erfaringer.

Det pædagogiske arbejde med læreplanstemaerne skal tage udgangspunkt i Børne- og Socialministeriets beskrivelser af temaerne. Det pædagogiske læringsmiljø skal tilrettelægges inden for Børne- og Socialministeriets to pædagogiske mål for hvert læreplanstema, hvor de pædagogiske mål beskriver sammenhængen mellem læringsmiljøet og børns læring.

Læreplanstemaerne er tilsammen udtryk for et bredt læringssyn, og det er afgørende, at de tænkes i en sammenhæng i dagtilbuddets arbejde. Opdelingen i temaer skal sikre fokus på forskellige centrale elementer i børns læring og udvikling i dagtilbud. Læs de ministerielt fastsatte indholdsbeskrivelser og mål for læreplanstemaerne i: "Den styrkede pædagogiske læreplan – rammer og indhold", der kan findes på: www.emu.dk/omraade/dagtilbud.

Læreplanstemaerne er:

1. Alsidig personlig udvikling.

2. *Social udvikling.*
3. *Kommunikation og sprog.*
4. *Krop, sanser og bevægelse.*
5. *Natur, udeliv og science.*
6. *Kultur, æstetik og fællesskab.*

Læring og læreplanstemaer

Vi tager udgangspunkt i at organisere os, så det enkelte barn og hele gruppen opnår læring gennem hele dagen. Vi betragter hele dagen som et læringsrum og vi bygger dagen op i en balance mellem børneinitierede og voksenorganiserede sammenhænge.

I diverse mødefora planlægger vi organisering af dagligdagen, både kortsigtet og langsigtet.

Læreplanstemaerne er til stede i alle de sammenhænge børnene indgår i. Det være sig både i hverdagens rutiner, i de planlagte voksenstyrede aktiviteter, men i høj grad også i de børneinitierede aktiviteter. Vi arbejder meget bevidst med det brede læringssyn når vi forholder os til børnene, hverdagen og praksis.

I en rutinesituation som f.eks. badeværelset er følgende læreplanstemaer til stede:

- Børn står i kø til vasken og lærer turtagning = social udvikling
- Et barn hjælper et andet barn med at få tørret hænder = social udvikling
- Børn tager tøj af og på = alsidig personlig udvikling og krop, sanser og bevægelse
- Voksne benævner/sætter ord på det der sker på badeværelset = sprog og kommunikation, kultur, science
- Børn taler med hinanden = sprog og kommunikation
- Børn vasker hænder, går på toilet og får øje på kønsforskelle = krop, sanser og bevægelse, science, kultur og fællesskab

I en børneinitieret leg som lægelegen er følgende læreplanstemaer til stede:

- Børnene organiserer legen og rummet = sprog og kommunikation, social udvikling
- De vælger/diskuterer roller i legen = social udvikling, sprog og kommunikation
- Børnene imiterer lægen/patientens rolle ud fra egne erfaringer = kultur, sprog og kommunikation
- Lægen undersøger patienten = krop, sanser, natur, science, alsidig personlig udvikling, social udvikling

Vi tilegner os viden ved selv at være opsøgende på ny viden og inspiration. Både fra kurser, kollegaer, fagblade, tidsskrifter og forskning. På ledermøder deler vi praksisfortællinger som tager udgangspunkt i praksisevalueringer. Vi forholder os undrende til praksis, vi tør tvivle og bede om hjælp.

Vi arbejder med data, systematisk refleksion, diverse metoder samt forældreinddragelse.

Her kan nævnes:

- Dialoghjul og statusudviklings-samtaler (SUS)
- Sprogvurderinger
- Motorikvurderinger
- TRAS og DPU
- KOLBS læringscirkel
- SMTTE

6. Det fysiske og æstetiske børnemiljø

Det fysiske miljø bør invitere til leg, udforskning af omgivelserne og såvel fysisk aktivitet som fordybelse både inde og ude. Den fysiske indretning bør være fleksibel i forhold til at kunne bruges til varierende pædagogiske formål, men bør samtidig muliggøre en kontinuitet i længerevarende lege og andre aktiviteter.

Det fysiske og æstetiske børnemiljø

Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte at alle børn kan indgå i ligeværdige og forskellige former for fællesskaber, hvor de oplever egne og andres kulturelle baggrunde, normer, traditioner og værdier.

Lærings- og legemiljøet skal ikke være fastlåst, det skal fortsat være muligt for børnene at bruge deres fantasi til at udvide aktiviteten eller legen, ligesom det skal være muligt at skabe nye lærings- og legemiljøer alt efter, hvad børnene er optaget af. Indretningen skal signalere forventet adfærd, men det er samtidig vigtigt at tage afsæt i, at alle børn har forskellige behov. Nogle børn har brug for ro, andre har brug for at kunne udfolde sig fysisk, og det handler om at indrette rummene i institutionen, så alle børn kan udfolde sig uden at begrænse hinanden. Det fysiske miljø skaber rammen for læring, for leg og for interaktion både børnene imellem og mellem børn og voksne. Derfor er det vigtigt, at der ligger refleksion bag, så indretningen bliver en bevidst handling.

Det pædagogiske personale skal skabe alsidige, inspirerende, inddragende og trygge læringsmiljøer, hvor børnene har mulighed for at udfolde sig og fordybe sig i leg. Samtidig skal der være plads til at børnene kan være eksperimenterende, undersøgende og nysgerrige.

Vi tænker overblik og struktur ind i indretningen, fordi det er med til at skabe tryghed for børnene og er en forudsætning for et godt læringsmiljø, det være sig både i forhold til de fysiske rammer, indretning og kodning af rummet.

Læringsmiljøer skal være tydelige for barnet og samtidig fleksible, så de løbende kan tilpasses børnegruppen og børnenes interesser. Når vi indretter rummet, skal vi tænke muligheder ved f.eks. at differentiere vores regler. Der kan f.eks. være en klatrevæg på gangen, selvom gangen ikke er et sted, hvor børnene må løbe på alle tider af dagen. Børnene forstå godt, at ting kun er tilladt på nogle tidspunkter. Når personalet er bevidst om, hvad det er for lærings- og legemiljø-er, der er behov for, handler det i første omgang om at flytte om og sortere i de aktivitetsmaterialer og det legetøj, der er på hylder og i kurve.

Indretning kan forstyrre ved at der f.eks. roder i rummet, at der er ganglinjer tværs gennem et legeområde, eller at der hænger gamle, "glemte" tegninger på væggen. Det er en kontinuerlig opgave for det pædagogiske personale løbende at holde orden, men også løbende at justere og ændre rammerne, så de tilgodeser børnenes behov og interesser.

Der skal tænkes over æstetikken i rummet ved at vi har en holdning til både farve, udsmykning og slitage af møbler og legetøj. Børnene skal lære at passe på tingene. Der skal være adgang til materialer og børnenes kreationer skal udstilles på en respektfuld måde og skiftes med jævne mellemrum.

Børnene må gerne blive overrasket i det æstetiske miljø ved at der f.eks. er en farverig fugl i et træ på legepladsen. Æstetikken er med til at styrke børnenes kreativitet og fantasi, fordi det er inspirerende og pirrer til deres skabertrang.

7. Børn i udsatte positioner

Dagtilbud af høj kvalitet med gode pædagogiske læringsmiljøer har stor betydning for alle børn, men særligt for børn i udsatte positioner. Børn kan være i udsatte positioner af vidt forskellige grunde, og det pædagogiske personale og andre fagprofessionelle har ansvar for med tidlig, rettidig indsats at identificere børn med behov for en særlig opmærksomhed. Samtidig skal der arbejdes med rummelige fællesskaber, hvor alle børn har en naturlig plads. Børn i udsatte positioner skal støttes, så de både udfordres tilpas og oplever mestring i det almene fællesskab og efter behov også i mindre gruppesammenhænge med et særligt fokus. Nogle gange skal legen støttes, guides og rammesættes, for at udsatte børn kan være med, og for at legen udvikler sig positivt for dem. Kvaliteten i interaktionen mellem barn og voksen er betydningsfuld for alle børn, men i særlig grad for børn i udsatte positioner.

Børn i udsatte positioner

For at sikre børn i udsatte positioner er det vigtigt at have en fleksibel struktur, der kan understøtte det enkelte barn.

- Det handler om at have mange forskellige fællesskaber, der tilgodeser alle børn – små fællesskaber, store fællesskaber, pige/drenge-fællesskaber osv.
- Vi skal hjælpe til og tage ansvar for at skabe et fællesskab, hvor barnet trives og får succes.
- Vi arbejder med barnets nærmeste udviklingszone. Vi justerer og tilpasser krav og forventninger, så barnet oplever, at det lykkes.
- Opmærksomhed på relationer – både børnene imellem, men også mellem barn og voksen. Den rigtige relation er vigtig for arbejdet med barnet.
- Vi skal tilpasse de voksenstyrede aktiviteter til barnet, så barnet oplever at det kan.
- Vi skal være nærværende, så vi har øje på børnene, også når de er i børnefællesskaber. Vi skal organisere os, så vi hele tiden er opmærksomme og tilgængelige for børnene med respekt for deres egne lege, aktiviteter og aktiviteter.
- Vi skal organisere og strukturere rammerne, så der frigives overskud til læring og trivsel.
- Vi bruger visuel støtte, så dagen og konteksten bliver tydeliggjort.
- At barnet udvikles og trives, er vores ansvar!
- Vi voksne har en skærpet opmærksomhed, så vi er i stand til at handle hurtigt, når vi er bekymret for et barn.
- Det forudsætter, at vi har et godt samarbejde, hvor vi er fælles om at sætte en retning og en ramme for det enkelte barn og fællesskabet.
- Personalet skal være villigt til at modtage sparring.
- Vi skal være opmærksomme på forebyggelsestrekanten, så vi kan gribe ind, inden bekymringen bliver for stor. Vi skal hjælpe hinanden til at forstå.
- Vi har forskellige materialer, der kan hjælpe os med at afdække barnets vanskeligheder. Det er vores opgave at blive klogere på barnet.
- Samarbejdet med forældre er nødvendigt for at gøre en forskel. Vi skal møde forældrene, der hvor de er og involvere dem i at lave mål og handleplaner. Det kræver løbende dialoger. Sårbare børn har ofte sårbare forældre - og det er vigtigt at have forståelse for.
- Der skal differentieres i vores møde med forældrene.
- Det er vores ansvar at inddrage andre relevante samarbejdspartnere, der kan hjælpe og støtte op om barnet og familien.
- Vi er forpligtet på at handle og følge op så tidligt som mulig. Tidlig indsats.

Pædagogisk tilgang

Vi skal have de samme mål for udsatte børn, som for alle andre børn – men måske er det nødvendigt, at målene nås på anden vis og at udviklingen ses ud fra det enkelte barn og ikke ud fra børn generelt. Børn skal bruge deres potentiale med de forudsætninger, de har og med den støtte, som er nødvendig. Vi skal ikke kun se på "resultatet" - vi skal se på barnets progression.

8. Forældresamarbejde

Et godt forældresamarbejde om børnenes trivsel, læring, udvikling og dannelse er af afgørende betydning. Forældrene skal derfor både inddrages aktivt i og have indflydelse på dagtilbuddets arbejde. Samarbejdet sker både i form af det formelle bestyrelsesarbejde/forældrerådsarbejde og samarbejdet i hverdagen på tværs af dagtilbud og hjem om det enkelte barn, og om skabelsen af inkluderende børnefællesskaber.

I det daglige forældresamarbejde indgår også vejledning af og sparring med forældrene om, hvordan de understøtter deres barns trivsel, læring, udvikling og dannelse. Det pædagogiske personale og forældrene afstemmer forventningerne til hinanden og samarbejdet, med afsæt i den enkelte families behov, og alle skal opleve, at de bliver set, hørt og har indflydelse.

Forældresamarbejde

Det gode forældresamarbejde er en forudsætning for at arbejde hen mod visionen om, at alle børn skal bruge deres potentiale og udnytte det, så de klarer sig bedst muligt ud fra de forudsætninger, de har.

Forældresamarbejdet skal være et gensidigt tillidsfuldt, åbent og ærligt samarbejde, hvor der i det daglige er mulighed for dialog om stort og småt. Det giver mulighed for at forstå barnets adfærd som en helhed ud fra dets livsbetingelse. Denne forståelse er en vigtig forudsætning for, at forældre og pædagoger i fællesskab kan koncentrere sig om at skabe en positiv udvikling for barnet. Det er et fælles ansvar, at hverdagen fungerer for barnet, derfor stiller vi også forventninger til forældrene om at følge med i den enkelte afdelings liv og rutiner.

For at leve op til 95%-målsætningen skal vi gøre en indsats i forhold til at klæde de mindre ressourcestærke familier på, således at børnene får de bedst mulige betingelser for at bryde den sociale arv. Vi kan gøre en forskel, men det er nødvendigt, at vi har forældrene med, så vi sammen ruster børnene til at indgå i fællesskaber/demokratiske fællesskaber.

Ud over den daglige dialog tilbyder vi forskellige samtaler alt efter behov. Der er f.eks. fastlagt en opstartssamtale, hvor der sker en gensidig forventningsafklaring, og der afholdes status- og udviklingssamtaler, når barnet er henholdsvis 9-14 mdr., 2,5 og 5,5 år. Disse samtaler er en gensidig dialog om, hvordan barnet udvikler sig, hvordan pædagogerne oplever barnets udvikling i institutionen, hvordan forældrene oplever barnets udvikling i institutionen og derhjemme samt hvilke tiltag kan vi i fællesskab sætte ind med for sammen at støtte op om barnets videre udvikling. Disse tiltag sker bl.a. ud fra ønsket om tidlig indsats.

Målet med forældresamarbejdet er:

- At sikre livsduelige børn
- At sikre rettidig indsats
- At få skabt en kultur, hvor forældrene og det pædagogiske personale sammen skaber de bedste betingelser for børnenes læring, udvikling og trivsel
- Medvirke til at højne forældre-evnen, hvor det er nødvendigt

- At skabe en bevidst dialog om det at være en god forælder

Pædagogisk tilgang

- Alle forældre gør deres bedste - men nogle har brug for professionel vejledning til at gøre noget andet
- Vi skal skabe det excellente samarbejde ved at se og forstå problematikkerne ud fra mange perspektiver. Hvordan kan vi guide forældrene med respekt for, at det kan være svært og tager tid at ændre mønstre og rutiner i familien?
- Forældre og personale møder hinanden i "den gode fortælling"
- Vi arbejder mod at gøre institutionen til "vores fælles sted", hvor forældrene er aktive, engagerede og tager ansvar, og hvor vi alle har positive forventninger til samarbejdet.
- Forældre er forskellige og skal mødes forskelligt. Det kan nødvendiggøre, at vi skal ændre vores måde at tænke på, og ikke lade os begrænse af egne normer og holdninger.

Forældresamarbejdet organiseres i de enkelte afdelinger gennem det daglige samarbejde mellem pædagoger, pædagogisk leder og forældre. Dagtilbudslederen inddrages i forældresamarbejdet i forbindelse med diverse møder, samarbejde omkring børn, når det er nødvendigt og når det drejer sig om svære samtaler.

Dagtilbudslederen er desuden ansvarlig for samarbejdet med bestyrelsen.

Bestyrelsen er med til at fastlægge principperne for, hvad vi ønsker børnene skal lære, hvordan hverdagen skal forme sig for børnene, og hvilke betingelser de skal have. De laver blandt andet kampagner for at støtte op om det pædagogiske arbejde i institutionerne.

9. Inddragelse af lokalsamfundet

Som led i arbejdet med den pædagogiske læreplan skal dagtilbuddet overveje, hvordan lokalsamfundet i form af fx skoler, biblioteker, museer, idrætstilbud og -faciliteter, plejehjem, erhvervsliv mv. kan inddrages med henblik på at styrke dagtilbuddets pædagogiske læringsmiljø.

Dagtilbuddet skal endvidere overveje om et samarbejde med fx ældre medborgere, skolebørn fra mellemtrinnet og udskoling eller andre frivillige i lokalsamfundet, der ønsker at bidrage med en særlig viden eller interesse inden for eksempelvis natur, sport, musik, sundhed eller håndværk, kan bidrage til at styrke arbejdet med pædagogiske læringsmiljøer.

Det skal fremgå af den pædagogiske læreplan, hvordan dagtilbuddet inddrager lokalsamfundet i arbejdet med etablering af pædagogiske læringsmiljøer for børn.

Inddragelse af lokalsamfundet

- Vi samarbejder med vores distriktsskole i forbindelse med 0-18 års perspektivet, overgang til børnehaveklasse og andre formaliserede samarbejdsformer.

- Vi inviteres af og til at deltage i aktiviteter, som den lokale distriktsskoles klasser tilbyder os.
- Vi bruger skolens rammer, når vi har brug for det, f.eks. fodboldbaner, biblioteket, legepladsen osv.
- Vi samarbejder med spejderne i forbindelse med naturens dag.
- Vi bruger/har mulighed for at bruge skøjtehallens tilbud om aktiviteter.
- Vi har mulighed for samarbejde og samarbejder med DR.
- Vi samarbejder med Christiansbjerg lokalråd, som består af lokalcentret, kirken og andre interessenter, om julefest, fastelavnsfest og Christiansbjergdagene. Vi samarbejder endvidere om den videre udvikling af det lokale fællesskab.
- Vi deltager børnegudstjeneste i forbindelse med julen i den lokale kirke, hvor børnene går Lucia optog.
- Vi samarbejder med plejehjemmet om besøg og Luciaoptog. En enkelt afdeling har et formaliseret samarbejde om besøg fra børnehaven, med fastlagte aktiviteter. Her samarbejdes med plejehjemmets oplevelsesterapeut.
- En afdeling samarbejder med et lokalt tømmefirma, om at afhente affaldstræ til brug på værkstedet.
- En afdeling lægger lokaler til fritidsklubbens pigeklub, som består af piger mellem 13 og 18 år.
- Vores legepladser er åbne, så lokalområdets beboere kan mødes og bruge legepladserne udenfor åbningstiden.
- Der er et samarbejde med den lokale boligforening og vandtårnsprojektet, og i øjeblikket udvikles der på ideen om arrangementer for familier sammen med Folkesundhed Aarhus.

Vi bruger besøgene og samarbejdet som et springbræt til at arbejdet med dannelse og kultur. På den måde føler børnene sig hjemme i lokalmiljøet og det udvider børns omverdensforståelse. Vi understøtter barnets oplevelse af at være en del af et større fællesskab. Det vigtigste er, at samarbejdet er menings- og betydningsfuldt og gør en forskel for børnene.

10.Sammenhæng med børnehaveklassen

Sammenhæng i børnenes liv betyder, at skolen bygger videre på et tydeligt børneperspektiv, der tager over, hvor dagtilbuddet slipper. Det skoleforberedende arbejde i dagtilbud handler især om, at der i børnenes sidste år i dagtilbud etableres pædagogiske læringsmiljøer, der understøtter børnenes sociale kompetencer og færdigheder som vedholdenhed og fordybelse. Derved forberedes de på at møde nye sociale og faglige sammenhænge med tro på egne evner, nysgerrighed og gå-på-mod. Det pædagogiske læringsmiljø i dagtilbud skal også introducere til og give børnene mulighed for at udvikle faglige færdigheder i form af leg med bogstaver, tal, mønstre, former m.v.

Sammenhæng med børnehaveklassen

Børnene skal styrkes i de forskellige læreplanstemaer, men det skal gøres på en kreativ måde. De skal lære at tro på, at der ikke kun er én vej. Vi skal vise dem flere veje, som de skal have lov til at udforske. Jo mere vi kan

understøtte og hjælpe børnene til at eksperimentere og til at undre sig, desto mere mod har de på at være kreative – og dermed mod på selve livet.

Der er ikke altid kun én løsning - vi skal se muligheder og bryde mønstre og gøre tingene på en ny måde. Vi skal turde være innovative og tænke skøre tanker og rette vores fokus på, hvorfor vi gør tingene, ligesom vi skal være mere opmærksomme på selve processen frem for produktet. Vi skal kunne slippe kontrollen - gribe forundringen og se hvor vi ender. Vi skal arbejde med stærkere læringsfællesskaber.

Gennem arbejdet med kreativitet er vores mål at give børnene en strategi til at tænke anderledes. At skabe livsduelige og robuste børn med et stort selvværd, børn der er nysgerrige på livet og har sociale evner og gode legekompetencer, så de kan klare sig godt i skolen. Børn, der har mod på nye udfordringer, tør øve sig og blive i det, der ikke lykkes første gang.

Overgangen har stor betydning for, om barnet får en god og tryk skolestart, hvilket kan have stor betydning for den videre skolegang. Det er vores fælles opgave at sikre helhed og sammenhæng.

Vi samarbejder med forældrene om, hvordan vi styrker barnet til at blive klar til skole. Sammen med forældrene taler vi om, hvilke færdigheder barnet skal kunne inden skolestart og hvordan vi sammen med forældrene kan hjælpe dem til at opnå disse færdigheder. Det er fx vigtigt at barnet kan være vedholdende, kan styre egne impulser, kan aflæse konteksten og være gode kammerater.

I forbindelse med overgang fra dagtilbud til skole har vi udarbejdet et skema, der skal sikre en faglig overlevering til skolen og som samtidig giver skolen mulighed for at give tilbagemeldinger til dagtilbuddet om, hvordan børnene klarer skolestarten. Det er et skema, der tager afsæt i SUS-materialet og en fælles forståelse af forebyggelsestrekanten. Inden skolestart involveres institutionen i at opkvalificere klassedannelserne.

Vi samarbejder om fælles aktiviteter på tværs af skole og dagtilbud, f.eks. med "Naturens Dag", to skoledage med storbørnsgruppe, besøg på biblioteket osv.

Ca. fire måneder efter skolestart besøger skoleleder og indskolingsleder de forskellige afdelinger, hvor de giver et tilbageløb i forhold til de børn, som de har modtaget fra afdelingen. Disse besøg er sammen med skemaet med til at sikre et frem- og tilbageløb, således at vi kan udvikle den pædagogiske praksis på baggrund af hinandens erfaringer og refleksioner.

Nest

Vi arbejder på at skabe en forståelse for Nest i et 0-18 års-perspektiv. Det gør vi bl.a. ved at anvende nogle af redskaberne fra Nest for at skabe genkendelighed for børnene. Nogle afdelinger er uddannede i Nest mens andre er på vej.

11. Ledelse

Ledelsen har ansvaret for, at personalet besidder viden og konkrete kompetencer til at kvalificere det pædagogiske læringsmiljø og til at inddrage forældrene. Ledelsen understøtter og kvalificerer faglige, pædagogiske refleksioner hos personalet via facilitering, sparring og løbende metodeudvikling med fokus på udvikling af de pædagogiske læringsmiljøer og på at skabe stærkere læringsfællesskaber. Den samlede ledelse understøtter dagtilbuddets åbenhed over for lokalsamfundet. Den pædagogiske leder organiserer arbejdet, så det understøtter personalets arbejde med den pædagogiske læreplan.

Ledelse

I dagtilbuddet har vi fokus på at skabe et godt og konstruktivt samarbejde i ledelsesteamet, hvor der er mulighed for at videndele og inspirere hinanden gennem faglige refleksioner og diskussioner.

Ledelsen har ansvaret for at personalet har de nødvendige kompetencer og den nødvendige uddannelse. Samtidig skal vi skal præsentere personalet for redskaber, som de kan anvende i at arbejde med en høj faglig bevidsthed. Ledelsen er ansvarlige for, at vores værdier, vores visioner, vores læreplan og læreplanstemaerne lever og udvikles i hverdagen. Vi skal sætte fokus på, hvorfor, hvor og hvordan det praktiseres i pædagogisk praksis. Vi skal sikre følgeskab, så alle i personalegruppen kan forpligte sig

Dette gør vi ved i praksis at italesætte effekten af de indsatses, som vi ser i hverdagen samt at relatere til fx børnesyn i de observationer, som vi gør os. Samtidig skal vi sikre, at der sker en læring gennem evalueringer ved bl.a. at bruge KOLB's læringscirkel.

Vi skal sikre, at pædagogerne arbejder ud fra tesen om, at børnene gør, hvad de kan. Det er os, der skal gøre noget andet, hvis barnet ikke lykkes. I den forbindelse skal pædagogerne være bevidste om nærmeste udviklingszone, så de kan justere pædagogikken ud fra det niveau, hvor barnet kan opleve succes.

Som leder skal vi være tilgængelig og give medansvar, involvere, inddrage og uddelegere. Vi skal give plads til den enkelte medarbejder har mulighed for uddannelse, råderum, og initiativ-tagning. Ledelsen skal bygge bro mellem den enkelte institution og dagtilbuddet, distriktssamarbejdet og Børn og Unge, Aarhus Kommune og sikre, at tingene får lov til at leve.

God ledelse kan ikke lykkes, hvis medarbejdere ikke er med.

12. Pædagogisk personale

Det pædagogiske personale skal sammen skabe et pædagogisk læringsmiljø, hvor der er plads, tid og ro til at være barn. Det er hensigten, at legen og den legende tilgang til læring, barnets interesser, undren og nysgerrighed, samt det pædagogiske personales viden om at fremme læring og udvikling, er udgangspunktet for de læreprocesser, som barnet indgår i.

For at kunne lykkes med dette er det centralt, at det pædagogiske personale i det interne arbejde både kan tage ledelse og give følgeskab.

Pædagogisk personale

I dagtilbuddet organiserer det pædagogiske personale sig, så vi tager hensyn til den børnegruppe, vi har. Det betyder bl.a., at vi organiserer os i grupper ud fra børnenes nærmeste udviklingszone og kendskabet til børnene.

Personalegruppen har en fælles pædagogisk retning, et fælles børnesyn og et fælles værdigrundlag i vores måde at møde børnene på. Vi arbejder med overskuelighed, gentagelser og tydelighed, og i det daglige skaber vi plads til mange forskellige fællesskaber, så alle børn har oplevelsen af at høre til.

Det er børnene, der er i centrum. De gør, hvad de kan – og lykkes de ikke, er det vi voksne, der skal gøre noget andet. Vi voksne deler oplevelser og erfaringer og udfordrer hinanden i vores praksis og vores tilgang til børnene. Vi hjælper hinanden med at finde veje ind til barnet, så vi understøtter det bedst muligt. I den forbindelse er vi undersøgende både på egen og hinandens praksis, vi taler om de voksnes roller, og om hvordan vi organiserer os i rummet eller i en aktivitet, så vi tilgodeser de involverede børn mest muligt. Dette forudsætter stor bevidsthed om egen rolle og stor fokus på rutiner.

Det pædagogiske personale skal påtage sig lederskabet for dagligdagens rytme og indhold, og samtidig forudsætter det evnen til at være omstillingsparat, så vi kan tilgodesee både det enkelte barn og børnegruppens interesser og engagement.

I hverdagen organiserer vi vores lege- og læringsmiljøer, så de er inspirerende og giver mulighed for fordybelse, kreativitet og udfoldelse, ligesom vi er bevidste om, hvordan vi indgår både i leg og vokseninitierede aktiviteter. Vi skal kunne være i nærværet og organisere os, så der er færrest mulige forstyrrelser, ligesom vi skal være tydelige omkring rolleafklaringen – hvem gør hvad. Dette giver større mulighed for nærvær og voksenfordybelse, ligesom det giver os større mulighed for at være på forkant.

For at dette kan lade sig gøre skaber vi tid og rum til forberedelse og til sparring, forundring og evaluering. Samtidig forudsætter det, at vi har et kendskab til hinanden, så vi er trygge ved at have en åben og nysgerrig tilgang til hinanden.

I praksis anvender vi KOLB's læringscirkel som refleksionsværktøj.

13. Dokumentation og refleksionspraksis

Ledelsen har ansvar for, at det pædagogiske personale løbende forholder sig refleksivt til, hvordan de pædagogiske læringsmiljøer understøtter børnegruppens trivsel, læring, udvikling og dannelse. Det kan fx ske ved, at praksis fastholdes gennem pædagogisk dokumentation, der danner grundlag for analyse, og systematisk refleksion og justering af praksis.

Professionel dømmekraft og en systematisk faglig og kritisk refleksion over egen og fælles praksis er et vigtigt grundlag for lokalt at udvikle dagtilbud af høj kvalitet. Refleksionen forudsætter, at man er nysgerrig og undersøgende på hinandens praksis, søger sparring og tilbyder hjælp. Samtidig skal man turde udfordre hinandens vaner og rutiner og gøre det naturligt at dele viden og ideer til nye løsninger på tværs. Med afsæt i refleksionen og en stærk feedbackkultur skabes der i dagtilbuddet, afdelingen og i den enkelte gruppe stærkere læringsfællesskaber. Derved opbygges og udvikles både den professionelle kapacitet og dømmekraft.

Dokumentationen kan både være kvantitative og kvalitative data. Dokumentation til udvikling af de pædagogiske læringsmiljøer kan være personalets beskrivelser, iagttagelser eller videooptagelser af den pædagogiske praksis. Dokumentation af børnenes udbytte kan eksempelvis være børnenes egne produktioner, meninger, udtryk for trivsel, hvad de er optagede af og forældrenes informationer, holdninger og tilfredshed. Dokumentation er også det pædagogiske personales erfaringer, viden fra observation af børnenes leg og fortællinger fra praksis. Sidst men ikke mindst er data også viden baseret på forskning, resultater af evidensbaserede undersøgelser, socioøkonomi, vurderingsred-skaber til fx sprog og robusthed mv. Der skal være balance mellem de ressourcer, der bruges på at dokumentere på den ene side og det udbytte, som det pædagogiske personale får, på den anden side.

Den pædagogiske dokumentation og refleksionspraksis vil tage afsæt i de bærende principper for Stærkere Læringsfællesskaber.

Dokumentation og refleksionspraksis

I dagtilbuddet skaber vi en refleksionskultur gennem stærkere læringsfællesskaber og ved at være bevidste om vores organisering. Vi etablerer bl.a. sparringsforløb på personale- og stuemøder, og på tværs af dagtilbuddet har vi supervisionsforløb med psykolog Henriette Madsen, hvor der sker både en individuel og en gruppeorienteret uddannelse i forhold til at se på egen og andres praksis.

I hverdagen er det vigtigt, at vi indsamler iagttagelser af børnegruppen og de relationer, der sker her, og det er vigtigt at få hjælp til observationer af kollegaer, så vores syn på barnet bliver nuanceret. Samtidig er det vigtigt at indhente data fra status- og udviklingsmaterialet, sprogvurderinger, TRAS mm., ligesom det er vigtigt at inddrage forældrenes oplevelser og vurderinger.

Vi skal undersøge de hypoteser og antagelser vi har, så vores handleplan bygger på størst mulig validitet. Vi inddrager børnene i handleplaner - hvad tænker børnene om et emne, og hvad er de optaget af? Vi forbereder børnene på det, der skal ske, så de har mulighed for at reflektere på forhånd og derved blive medinddraget i aktiviteten på bedste vis.

I forlængelse af en aktivitet eller en tur laver vi evaluering sammen med børnene - det kan fx være opsamling gennem børnetegninger. Vi bruger foto og BørneIntra til at dokumentere dagen.

14. Evaluering

Udover at etablere en evalueringskultur i dagtilbuddet er dagtilbudslederen også ansvarlig for, at arbejdet med den pædagogiske læreplan evalueres mindst hvert andet år med henblik på at udvikle arbejdet. Evalueringen skal tage udgangspunkt i de pædagogiske mål for de seks læreplanstemaer og skal beskrive sammenhængen mellem det pædagogiske læringsmiljø i dagtilbuddet og børnenes trivsel, læring, udvikling og dannelse. Evalueringen skal offentliggøres.

Evalueringen baseres på den indsamlede dokumentation, herunder den løbende pædagogiske dokumentation og de systematiske refleksioner, der foregår i det enkelte læringsfælleskab blandt ledere og pædagogisk personale.

Evaluering

Der er flere niveauer i evaluering. Der skal ske en løbende evaluering både i forhold til konkrete aktiviteter og i forhold til læreplanstemaerne generelt. I lige år skal ske en grundigere evaluering med henblik på at justere læreplanen og finde eventuelle nye fokusområder. Den løbende evaluering skal ske både i lederteamet og i de enkelte afdelinger.

I afdelingerne anvender personalet SMTTE og læringscirklen til planlægning og systematisk evaluering af konkrete aktiviteter. I afdelingerne er personalet løbende opmærksom på, hvilke behov børnene har, så det kan tænkes ind i dataindsamlingen og evaluering og justering af den pædagogik, der sker i afdelingerne.

Det er den pædagogiske leders opgave at sikre en evaluering af, hvordan afdelingen arbejder med læreplanen og læreplanstemaerne. Det kan ske på følgende måde:

- At der afsættes en halv time til faglige refleksioner på personalemøderne, hvor der drages en parallel til læreplanen og læreplanstemaerne. Det kan være den enkelte medarbejder, der relaterer til læreplanen, eller det kan være den pædagogiske leder, der drager parallellerne. Den pædagogiske leder samler op.
- Hvert tredje personalemøde afsættes til at komme i dybden med læreplanen - ud fra spørgsmålene arbejder vi ud fra vores intentioner og vores læringsmål. Den pædagogiske leder samler op.
- Den pædagogiske leder deltager i stuemøder, hvor der arbejdes med indholdet i læreplanen i relation til det arbejde, der sker på stuen. Den pædagogiske leder samler op.

Den pædagogiske leder laver løbende skriftlig opsamling af evalueringerne, som MED tager med til evalueringen i de lige år.

Dagtilbudslederen har læreplanen på lederteammøder hver tredje måned, hvor der sker videndeling om, hvordan afdelingerne arbejder med evaluering. Der er hver gang en leder, der laver en praksisfortælling om,

hvordan afdelingen arbejder med evaluering, og der gives respons på praksisfortællingen. Dagtilbudslederen samler op.

På dialogmøderne er evaluering fast på dagsordenen. Dagtilbudslederen samler op.

De årlige MED-møder, evalueringer i lederteam og opfølgning på dialogmøderne sikrer en videndeling på tværs af afdelingerne.

Af evalueringen skal fremgå:

Var det det optimale læringsmiljø, som sikrede de pædagogiske mål, der er sat for børnene/aktiviteten – med fokus på den voksnes rolle, sammensætning af børnegruppen, lokalitet, indretning, visuel støtte, den positive effekt for barnet eller børnegruppen osv.

Det er når vi tør være i tvivl, og når vi tør kigge på den pædagogik vi udfører, at vi skaber kvalitet!

Læreplanstemaer – De 12 pædagogiske mål

Beskrivelsen af de pædagogiske mål i læreplanen fungerer som et redskab, der hjælper os med at navigere mod de fælles mål, som vi har opstillet for vores dagtilbud. Beskrivelsen er en dynamisk ramme, der giver overblik over og indblik i de 12 pædagogiske mål, der er udarbejdet af Børn og Unge samt binder dagtilbuddets mål og visioner sammen med Århus Kommunes vision, mission og værdigrundlag.

Under hvert mål har vi beskrevet hvilke tiltag afdelingerne skal arbejde efter. Tiltag, der gør sig gældende hvad enten man er vuggestue eller børnehave. Vi har bevidst valgt ikke at inddele vores læreplan i en selvstændig plan for henholdsvis 0-3 års-området og 0-6-års området, da vores udgangspunkt er, at målene er de sammen uanset, hvilken aldersgruppe vi arbejder efter. Det, der adskiller sig, er tegnene, og derfor har hver afdeling udarbejdet hvilke tegn, der skal til i deres afdeling for at kunne se effekten af den pædagogiske indsats.

Kultur, æstetik og fællesskab

Pædagogiske mål

- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte at alle børn indgår i ligeværdige og forskellige former for fællesskaber, hvor de oplever egne og andres kulturelle baggrunde, normer, traditioner og værdier.
- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn får mange forskellige kulturelle oplevelser, både som tilskuere og aktiv deltager, som stimulerer børnenes engagement, fantasi, kreativitet og nysgerrighed, og at børnene får erfaring med at anvende forskellige materialer, redskaber og medier.

Tiltag

- Vi understøtter børnenes nysgerrighed for forskellige kulturer og traditioner ved at præsentere børnene for hinandens forskelligheder og baggrunde. Vi har fokus på vigtigheden af at vi fremstår som et mangfoldigt fællesskab og bærer præg af en kulturel bevidsthed. Alle skal føle sig velkomne og vi skal være rummelige og se diversiteten som en styrke. Vi oplever at alle børn er mere ens end forskellige og vi skal sikre at alle børn har mulighed for at udvikle sig i fællesskab med andre børn.
- Vi tager altid udgangspunkt i den børnegruppe vi har. Vi taler med børnene om deres familie, deres mad, farve, køn, status, bolig, geografi og klima.
- Vores læringsmiljøer bærer præg af en kulturel bevidsthed der kommer til udtryk både i vores indretning og i vores forskellige aktiviteter og udflugter til f.eks. museer og udflugter ud i naturen. Vi har f.eks. velkomstskilt på mange sprog, flag fra de lande vores børn kommer fra og vi smager på andre landes køkken. Vi fejrer forskellige traditioner som er både lokalt og kulturelt bestemt.
- Læringsmiljøet præsenterer materialer og aktiviteter som relaterer sig til emner som børnene er optaget af, hvilket ofte kan være noget der udspringer fra deres leg. Det kan også være voksne der understøtter og udvikler børnenes nysgerrighed og fantasi i planlagte aktiviteter i form af temaer indenfor litteratur, teater, cirkus, skraldekunst, sang, musik og dans.
- I vores afdelinger har vi en bred vifte af materialer og redskaber som er tilgængelige for børnene. Det kan være farver, sakse, lim, papir eller naturmaterialer som sten, grene, blade og jord. Vi præsenterer også børnene for, og giver dem erfaring med at eksperimentere med, nye og forskelligartede materialer.

Alsidig personlig udvikling

Pædagogiske mål

- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn udfolder, udforsker og erfarer sig selv og hinanden både på kendte og nye måder og får tillid til egne potentialer. Dette skal ske på tværs af blandt andet alder, køn, social og kulturel baggrund.
- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte samspil og tilknytning mellem børn og det pædagogiske personale og børn imellem. Det skal være præget af omsorg, tryghed og nysgerrighed, så alle børn udvikler engagement, livsduelighed gåpåmod og kompetencer til deltagelse i fællesskabet. Dette gælder også i situationer, der kræver fordybelse, vedholdenhed og prioritering.

Tiltag

- Vi er tydelige voksne der anerkender og spejler børnenes følelser og tanker. Vi er nærværende sammen med børnene og bruger vores professionelle dømmekraft til at afkode barnets behov. Vi sikrer at alle børn er trygge ved alle voksne ved at skabe gode relationer.
- Vi observerer og undersøger børns udviklingsniveau og går på opdagelse i, hvilket udviklingsniveau, der er barnets nærmeste. Vi udfordrer derefter barnet i både børneinitierede og vokseninitierede hverdagshandlinger og i aktiviteter.
- Børnene får tid, rum og mulighed for selv at kunne øve sig. Vi støtter, opmuntrer og motiverer børnene til at komme videre, når de går i stå. Vi giver mulighed for udvikling i de daglige aktiviteter. F.eks. stiller vi service i børnehøjde, har små skamler de kan kravle op på og bruger billeder til at understøtte vores verbale kommunikation.
- Aktiviteter planlægges så de matcher børnenes udviklingsniveau og så de matcher deres mulighed for medbestemmelse og ansvar i aktiviteten. Vi holder øje med, hvad børnene er optagede af og nysgerrige efter at vide mere om, og planlægger vores aktiviteter ud fra dette.
- Når et barn forlader en aktivitet, får det opmærksomhed. Vi reflekterer og undersøger årsagen og handler efterfølgende på det ved f.eks. at ændre aktiviteten eller tilbyde andre muligheder.
- Barnet tilbydes aktiviteter ud fra et bredt kendskab til det enkelte barn og børnegruppen. Vi er ekstra opmærksomme på børn, der har brug for særlige aktiviteter, for at blive løftet i deres udvikling.
- Vi er opmærksomme og tilbyder mulighed for at der kan skabes relationer på tværs af stuer. Vi giver mulighed for leg, måltider etc. på tværs af stuer. Vi tænker vores afdelinger som en enhed og vi laver aktiviteter på tværs af stuer. Vi mødes både i det store fællesskab og i mindre grupper, så børnene kan få øje på hinanden. Vi prioriterer at vores døre er åbne, i det omfang det er muligt.
- Det er helt centralt for barnets personlige udvikling, at vi har en tæt dialog med barnet. Vi har viden om Pia Thomsens 7 sprogstrategier, og bruger vores viden i dialog med børnene.

- Vi anvender vores professionelle dømmekraft til at finde ud af hvornår vi opfordrer, støtter, eller udfordrer. Vi motiverer barnet til at blive ved, når tingene er svære. Vi anerkender at det kan være svært, men signalerer en tro på, at det kan lykkes. Vi tager ledelse når børn er udfordret og hjælper dem på vej.

Social udvikling

Pædagogiske mål

- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn trives og indgår i sociale fællesskaber, og at alle børn udvikler empati og relationer,
- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte fællesskaber, hvor forskellighed ses som en ressource, og som bidrager til demokratisk dannelse.

Tiltag

- Vi skaber fleksible lærings- og legemiljøer, der giver børnene mulighed for at bruge deres fantasi til at udvide aktiviteten eller legen.
- Vi justerer lærings- og legemiljøer alt efter, hvad børnene er optaget af.
- Vi skaber læringsmiljøer, der signalerer forventet adfærd og som samtidig tager afsæt i, at alle børn har forskellige behov. Vi sikrer ro til de børn, der har brug for det og rum til de børn, der har brug for at udfolde sig fysisk.
- Vi har øje for børnenes kompetencer og udvikling, så vi ved, hvordan vi bedst muligt hjælper det enkelte barn. Vi ser på barnet i alle de sammenhænge, som det indgår i, så vi på den måde er i stand til at se, hvis barnet er på vej i mistrivsel. Vi anvender relationskemaer, trivselsskema og forebyggelsestrekanten i arbejdet med børnene.
- Vi forsøger at være på forkant, så vi understøtter de situationer, som et barn ikke magter, og som derfor kan føre til at barnet kommer i konflikt.
- Vi understøtter et læringsmiljø, der giver mulighed for venskaber ved at hjælpe børnene med at få øje på hinanden. Dette gør vi bl.a. ved at benævne, hvad der sker i relationen. Den pædagogiske indsats skal kunne understøtte kvaliteten af samspil og relationer.
- Vi arbejder med sociale fællesskaber, hvor barnet får mulighed for at mærke sig selv, forstå hvordan de andre børn har det, og hvilke behov de har, så barnet gennem samarbejde i legen realiserer sit behov for at afprøve forskellige roller og positioner.
- Vi opfordrer børnene til at hjælpe hinanden ved at benævne, hvad vi gør, når vi trøster og giver omsorg.

- Når vi oplever, at et barn er udenfor fællesskabet, så anvender vi elementer fra Nest, så vi på den måde kan give barnet en rolle, så andre børn får øje på ham eller hende. Det kan være ved at inddrage barnet i planlægning af f.eks. samling og at arbejde med små og store fællesskaber. I de store fællesskaber sætter vi baren, så alle børn kan være med og på den måde opleve succes med deltagelse. I de små fællesskaber kan vi sætte baren højere, så vi på den måde tilgodese og udfordre alle børn. Vi arbejder ligeledes med visuel støtte, der er med til at give børne overblik og derved hindre konflikter, vi arbejder med selvsnak, spejling og positiv voksenstøtte, det hjælper barnet med at mærke sig selv, med at mentalisere og med at aflæse omgivelserne.
- Vi skaber alsidige, inspirerende, inddragende og trygge læringsmiljøer, hvor børnene har mulighed for at udfolde sig og fordybe sig i leg.
- Vi skaber plads til at børnene kan være eksperimenterende, undersøgende og nysgerrige. Vi hjælper de børn, der har svært ved at indgå i legen ved at guide barnet, hjælpe det til at indgå i roller, som det magter og ved at gøre barnets attraktiv for andre børn samt at få øje på hinandens ressourcer.

Hver dag, når Søren kommer ind fra legepladsen og ind på stuen, er han er urolig og kommer hurtig i konflikt med de andre børn. Efter flere iagttagelser bliver de voksne opmærksomme på, at det er, når Søren kommer ind i garderoben, at han mister overblikket, og at dette er grunden til at Søren reagerer, når han kommer ind på stuen. Indsatsområdet bliver derfor garderoben for på den måde at undgå de konflikter, der senere opstår på stuen.

Når børnene er på vej på legepladsen, bruger den voksne tid i garderoben på at lave små historier/lege med børnene, så hun på den måde kobler børnene sammen. Den relation, der opstår mellem børnene i garderoben, fortsætter ofte på legepladsen.

Kommunikation og sprog

Pædagogiske mål

- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn udvikler sprog, der bidrager til, at børn kan forstå sig selv, hinanden og deres omverden.

- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn opnår erfaring med at kommunikere og sprogliggøre tanker, behov og idéer, som børnene kan anvende i sociale fællesskaber.

Tiltag

- Sprog er kommunikation - at kunne bruge ord! Derfor skal vi tilbyde børnene et højt sprogligt miljø i daginstitutionerne.
- Vi er engagerede voksne, der hele dagen er opmærksomme på at tilbyde et sprogligt miljø, hvor børnene kan få lov til at udfolde sproget. Sproglig læring tilegner børnene sig bedst i almindelige hverdagssituationer og i meningsfulde dialoger.
- Alle børn har ret til et komplekst sprog, og vi er opmærksomme på at tilbyde de sprogfattige børn arenaer, hvor de kan udfolde sig. Det kan f.eks. være ved at overveje placeringen ved spisebordet eller sammensætningen af børnegrupper.
- Når børn taler, er den voksne stille og lytter aktivt til det børnene fortæller.
- Vi møder børnene i deres verden og viser nysgerrighed for deres interesser.
- Vi er åbne for at lære af børnene og åbne for deres initiativ - det er hér, de lærer sprog.
- Vi skaber et sprogligt nuanceret miljø, hvor børnene får mulighed for at eksperimentere med både sprog og skriftsprog.
- Vi leger med sproget gennem fjerne-ord, rim og remser.
- Vi vægter den gode fortælling og er opmærksomme på, at der fortælles mange sjove, spændende og uhyggelige historier.
- Vi bruger både skolens bibliotek og folkebiblioteket.
- Vi bruger sproget aktivt både til at sætte ord på følelser, hvordan barnet har det og hvordan det bruger sin krop. Vi taler om det, vi gør.
- Højtlesning fylder meget i hverdagen, hvor vi også anvender dialogisk læsning.
- Vi vægter dialog med børnene højt – både 1-til-1 og i små grupper
- Vi tænker sproget ind i mange aktiviteter og reflekterer over, hvordan ting præsenteres for børnene på forskellige udviklingsaldrer og sproglige niveauer.
- Vi voksne er opmærksomme på vores rolle i forhold til at skabe de bedste betingelser for børnenes sproglige udvikling.
- Vi understøtter sproget gennem visuel støtte, mimik og kropssprog.
- Vi arbejder med sprogtrapper, der er med til at synliggøre, hvor barnet er i sin sproglige udvikling, og hvor vi skal sætte ind. Der er udarbejdet en fælles sprogtrappe i dagtilbuddet, der danner grundlag for vores arbejde med sprog.

- Vi arbejder med sprogteknikker – teknikker der er forskningsmæssig evidens for har en positiv effekt på udvikling af sproget.
- Konkret vælger hver afdeling to sprogstrategier ad gangen, som der er ekstra fokus på i en periode, indtil det bliver en integreret indsats. Der vælges løbende nye fokusområder, således at alle sprogstrategier på sigt bliver implementeret i vores sproglige indsats.
- Vi arbejder med voksenroller; hvordan vi møder barnet i dialogen, således at vi bliver den ansvarlige og ligeværdige samtalepartner.
- Vi arbejder med kommunikationsstile og i den forbindelse med børnenes måde at agere på i kommunikationen.
- Vi har vores opmærksomhed rettet på, hvad det er for et barn vi taler med; er barnet hurtig i sin kommunikation, er barnet en langsom opstarter, skal barnet hjælpes i gang osv.
- Vi planlægger vores sproglige indsats efter den børnegruppe, vi arbejder med.
- Vi vejleder forældre i, hvad de kan gøre hjemme og udlåner gerne materialer til forældrene

Vi taler rundt om ordet, så nye ord udfoldes og sanses.

Hvis vi f.eks. leger *Hund*, *hvem har taget dit kødben*, så taler vi f.eks. om, at hunden *gør*, den logrer med halen og har fire ben - og så kan den være en labrador. Måske vi tegner hunden og læser bøger, der handler om hunde.

Krop, sanser og bevægelse

Pædagogiske mål

- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn udforsker og eksperimenterer med mange forskellige måder at bruge kroppen på.
- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn oplever krops- og bevægelsesglæde både i ro og aktivitet, så børnene bliver fortrolige med deres krop, herunder kropslige fornemmelser, kroppens funktioner, sanser og forskellige former for bevægelse.

Tiltag

- Vi er bevidste om at miljøet, altså måden vi indretter os på, har betydning for om børnene inspireres til bevægelse og fysisk udfoldelse. Derfor indretter vi både grupperum, gangarealer og udendørsområder så børnenes motoriske udvikling har de bedste forudsætninger. Der skal være steder hvor børnene kan tumle, løbe og lege. Vi tør eksperimentere med møbler i indretningen, f.eks. kan et bord-bænkesæt vendes rundt og blive til en båd, som man kan kravle på. Vi tænker i at skabe muligheder for børnenes bevægelse. Vi arbejder med børnenes vedholdenhed når de skal udvikle nye færdigheder ved at gå foran og vise bevægeglæde, ved selv at deltage og støtte og opmuntre barnets tro på egne evner. Når vi planlægger bevægelses-aktiviteter, er det med afsæt i børnenes aktuelle formåen og nærmeste udviklingszone.
- I alle hverdagsrutiner er der fokus på at børnene udvikler kropskendskab. Vi giver børnene viden om kroppen ved at benævne kropsdele, funktioner og forskelle på menneskekroppe, samt forståelse og respekt for disse forskelle.
- Vi har klatrevægge både ude og inde. På legepladserne er der tænkt i at have forskellige underlag der understøtter grovmotorik. Vi laver motorik og forhindringsbaner hvor børnene udfordres kropsligt.
- Børnene tilbydes aktiviteter der understøtter deres grov-, fin- og sansemotoriske udvikling, både i hverdagsrutiner og i de planlagte aktiviteter. Vi gynger på stuerne, vi drejer rundt på stole, vi tegner, klipper og leger med perler. Vi hopper, danser og kravler. Vi arbejder med massage, børneyoga og fodbade. Vi knokler med kroppen og vi slapper af til afslappende musik.
- Vi arbejder med børnenes sanser så de bliver fortrolige med egen krop og udvikler god kropsfornemmelse.

Natur, udeliv og science

Pædagogiske mål

- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn får konkrete erfaringer med naturen, som udvikler deres nysgerrighed og lyst til at udforske naturen, som giver børnene mulighed for at opleve menneskets forbundenhed med naturen og som giver børnene en begyndende forståelse for betydningen af en bæredygtig udvikling.
- Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn aktivt observerer og undersøger naturfænomener i deres omverden, så børnene får erfaring med at genkende og udtrykke sig om årsag, virkning og sammenhænge, herunder en begyndende matematisk opmærksomhed.

Tiltag

- Vi giver mulighed for at børnene bliver udfordret i naturen ved at udfordre kroppen i alle slags terræn.

- Vi skaber et læringsmiljø, hvor der er muligt at udforske naturen. Det kan fx være at lede efter dyrespor og dyrebo eller at undersøge insekter.
- Vi lader barnet dufte, røre og smage på naturen.
- Vi støtter børnene i at gå på opdagelse og griber de små situationer, der opstår f.eks. når børnene begejstres over at se en myre inde på stuen.
- Vi lader børnene udforske naturen, så de ved hvad naturens materialer kan anvendes til, f.eks. laver vi spiringsforsøg, bygger konstruktioner med vand, sand, ler, træ, studerer bænkebidere, presser blomster og blade, fletter blomsterkranse og laver brændenældesuppe.
- Børnene bliver fysisk udfordret i naturen i al slags terræn.
- Vi sætter ord på årets gang, naturoplevelser og naturfænomener som fx regnormens betydning for omsætning af organisk materiale, vands tilstandsformer, årets gang og vejret.
- Vi lærer børnene at behandle naturen med omtanke
- Vi giver børn direkte, håndgribelige og konkrete og sanselige erfaringer i naturen. Det kan være at gå på bare fødder i vådt græs, at mærke sandet mellem tæerne, at lege i snevej, mærke vinden i håret, at følge og undres over en myres færd gennem myretuen eller at ligge under et træ og kigge op i skyerne gennem træernes blade.
- Vi lader børn eksperimentere; hvad sker der, når isen smelter, hvordan ser det ud, når en vulkan går i udbrud, hvor meget vand kan der være i en gummistøvle osv.
- Vi anvender begreber som vægt, form og antal i naturen.
- Vi leger med matematik ved at anvende begreber som stor – større, lille – mindre, let – tung samt ved at lege med figurer. Solen er rund, huset er firkantet, løbebanen er oval osv.
- Vi retter vores opmærksomhed mod børns undren og deres egne spørgsmål.
- Vi giver børnene mulighed for at reflektere og komme frem til deres egne mulige forståelser af tingene.

Vi møder børnene i deres undren og sammen med dem undersøger, udforsker og eksperimenterer vi med naturen.

Hvad er en regnorm egentlig for en størrelse? Hvorfor falder der dug på græsset om natten? Hvornår og hvorfor smelter sneen? Hvordan kan man måle vind? Og hvor stærk er en myre? Hvorfor blev jeg født, og hvorfor blev jeg til mig og ikke en anden?

Vi tager naturen ind

Vi tager grene ind og ser dem springe ud, og om efteråret kan vi finde på at fylde en stue med efterårets gule og brune blade, som vi kaster op i luften og gemmer os i.

Bilag til Pædagogisk Læreplan

Dagtilbuddet Christiansbjerg

Indikatorer fra afdelingerne

Indholdsfortegnelse til bilag

Indledning.....	33
Indikatorer fra Idrætsinstitutionen Motalagade	34
Indikatorer fra Børnehuset Malmøgade.....	37
Indikatorer fra Børnehaven Thorshavnsgade.....	39
Indikatorer fra DII Drivhuset.....	40
Indikatorer fra DII Haven	48
Indikatorer fra Vuggestuen Lillefod.....	55
Indikatorer fra Børnehaven Kløverparken.....	61

Indledning

I Dagtilbuddet Christiansbjerg har vi valgt, at alle afdelinger hver især har skrevet deres indikatorer. Det er vigtigt for os, at læreplanen (og dette bilag) bliver et redskab, man kan gå til og bruge aktivt – også i fremtiden. Derfor er det også vigtigt, at det passer til den enkelte afdelings hverdag og praksis og de tegn de hver især ser.

Selvom vi i dagtilbuddet har nogle overordnede visioner og værdier, så er afdelingerne stadig forskellige i deres pædagogiske praksis, da denne selvsagt bliver udført af forskellige personalegrupper. For at dette bilag skal give mest mulig mening for personalet, har vi altså valgt, at der afdelingsvist er blevet arbejdet med de indikatorer, der viser den udvikling, som sker inden for de forskellige læreplanstemaer i deres egen afdeling. For at skabe et brugbart arbejdsredskab, skal dette bilag nemlig give mening for den enkelte afdeling. Derfor ser alle afdelingernes afsnit heller ikke ens ud i dette bilag.

Indikatorer fra Idrætsinstitutionen Motalagade

KULTUR, ÆSTETIK OG FÆLLESSKAB

- Børnene deltager aktivt ved at foreslå og komme med idéer til indhold til f.eks. morgengymnastik. Barnet oplever derved at have værdi i fællesskabet. Man kan se både børn og voksne danse og synge forskellig slags musik.
- Børnenes forskellige projekter, såsom drømmefangere, tegninger og malerier hænges op som en del af udsmykningen af stuerne.
- Når vi afholder markedsfest eller fejrer fødselsdage kommer forældrene med hjemmelavet mad eller andre retter traditionelle for deres kultur. Børnene kender flere forskellige fødselsdagssange.
- Børnene kender påske, fastelavn, jul og andre traditionelle kulturaktiviteter.
- Man kan se at der er tænkt over indretningen på stuerne, idet børnenes kunst og produktioner er med til at give æstetik på stuerne.

ALSIDIG PERSONLIG UDVIKLING

- Vi ser at de voksne opmuntrer børnene til at prøve mange ting selv, og støtter børnene når de udfordres. I spisesituationer ser vi at børnene selv øser mad på tallerkenen og hælder vand i deres kop. I garderoben prøver børnene selv at tage tøj af og på. På aktivitetshold ser vi at børnene deltager aktivt når der løbes, hoppes og danses, og de har mod på at bruge kroppen og deres stemme.
- Børnenes selvbillede udvikles idet de oplever at mestre deres liv. Når noget er nyt og udfordrende ser vi at børnene kan få lov til at kigge på og betragte på afstand, indtil de føler sig mere fortrolige med aktiviteten. Vi ser også voksne støtte børnene til at deltage.
- Vi ser voksne hjælpe børn med at sætte ord på det de oplever og føler, så børnene udvikler et sundt selvværd. Børn støttes gennem nyttige frustrationer. Vi ser at børn trøstes og støttes når de græder eller er vrede.
- Børn kan fortælle om det de er optaget af og de voksne lytter interesseret
- Vi ser børn der har mod på at sidde i midten af rundkredsen og fortælle de andre børn om sig selv

SOCIAL UDVIKLING

- Vi starter altid i rundkreds til morgengymnastik og i mange andre sammenhænge. Vi ser at børnene rækker hånden op hvis de vil sige noget. Vi ser at børnene gerne vil bidrage og kommer med ideer. Vi

oplever at børnene ønsker sange og foreslår aktiviteter til morgengymnastik. Vi oplever at børnene opmuntrer hinanden til deltagelse. Vi ser at børnene får øje på hinanden og venter på deres tur.

- På aktivitetsholdene, hvor børnene er aldersopdelt, ser vi at børnene kan konkurrere mod hinanden, kan opmuntre hinanden og støtte hinanden når der skal arbejdes ekstra for sagen. Børnene klapper og hepper på hinanden.
- Vi ser at børnene jubler over deres succeser.
- Vi ser at børnene står i kø til håndvasken på badeværelset. De lærer at vise hensyn til hinanden og skaber plads til hinanden mens de øver turtagning.
- Vi ser at børnene hjælper andre børn med at få sko eller overtøj på i garderoben. Når et barn har opøvet en færdighed, viser barnet omsorg og hensyn til mindre børn ved at hjælpe andre i garderoben.
- Vi ser at børnene trøster andre børn
- Vi ser børnene lege, og sammen med andre børn udvikle legen
- Vi ser børnene øve sig i rollelege
- Vi ser børnene lege forskellige lege, der afspejler deres hverdag og oplevelser. De leger f.eks. købmand og lægeleg.

KOMMUNIKATION OG SPROG

- Vi ser at børnene taler med hinanden. Vi ser og oplever at børnene synger med når vi har fællessang. Børnene kan rim og remser.
- Børnene kan de gængse børnesange
- Voksne benævner/sætter ord på det der sker på badeværelset, i spisesituation, på legepladsen, i legen og når følelser skal have ord og forløsning.
- Vi ser at børnene selv organiserer legen og anvender deres sprog til dette. Pædagoger og medhjælpere leger med, både støttende og iagttagende.
- Vi oplever at børnene kan sætte ord på deres følelser
- Vi ser at børnene kan hente og bede om hjælp når de har brug for det
- Børnene leger med ord
- Vi ser større børn "læse" bøger for mindre børn
- Voksne læser bøger og børn har adgang til bøger. Børnene tager selv initiativ til at finde bøger frem . Vi ser voksne og børn læse sammen
- Voksne fortæller historier, uden bøger
- Vi ser voksne og børn tale sammen

KROP, SANSER OG BEVÆGELSE

- Vi ser at børnene selv tager tøj af og på i både garderobe og på badeværelse
- Børnene benævner krop og kropsdele
- Børnene kan ligge afslappet på gulvet når vi afslutter morgengymnastik eller andre holdaktiviteter.
- På vores aktivitetshold og til morgengymnastik ser vi børnene deltage, med hver deres motoriske udgangspunkt. Vi ser at børnene tør udfordre sig selv og deres egen formåen.
- Vi ser at børnene er fortrolige med at berøre forskellige elementer som vand og sand
- Vi ser børnene have bevægeglæde idet de kravler, løber, hopper, hinker, ruller og danser
- Vi ser børn der kravler på vores klatrevægge
- Vi ser børn der lærer at cykle inden de går ud af Motalagade
- Vi ser børn der leger med vand, sand, mudder, jord og vådt græs

NATUR, UDELIV OG SCIENCE

- Børnene får øje på hinanden og på kønsforskelle
- Børnene er fortrolige med deres egen krop
- Voksne og børn undersøger sammen naturen og er nysgerrige på processer i naturen. På legepladsen har vi et særligt sted hvor døde mus og fugle får lov at ligge og forrådne. Vi ser børnene interesseret følge med i naturens gang
- Hvert år leger børnehaven udebørnehave og er ude sammen i tre dage på Vestereng.
- Børnene deltager når der graves ud til bålsted og er med til at starte bålet op
- Vi ser børnene fiske med net
- Vi finder vandslangen frem på legepladsen og børnene løber rundt og leger og bliver våde.
- Børnene tisser i naturen og synes det er naturligt
- Børnene samler insekter og kommer stolt og viser deres "fangst" frem. Vi ser at børnene sætter insekterne fri i naturen igen
- Børn og voksne er ude sammen hver eneste dag året rundt uanset vejret. Børnene hopper i vandpytter og laver snebolde
- Børnene laver sandkager og bygger sandgrave og slotte
- Børnene lytter til tordenvejr og regn og vi taler om fænomenerne
- Vi ser børnene eksperimentere med f.eks. sand og vand når de graver render til vandet i sandet

Indikatorer fra Børnehuset Malmøgade

KULTUR, ÆSTETIK OG FÆLLESSKAB

- Vi ser børnene eksperimenterer med forskellige materialer.
- Børnenes ideer bliver taget med i planlægning af pædagogiske aktiviteter.
- Vi tager afsæt i Nest og har fællesskabet i fokus.
- Vi holder samling, hvor vi synger gamle og nye børnesange.
- Vi har traditioner, der gentages hvert år som sommerfest og julefest. Til vores sommerfest medbringer børn og voksne mad, hvilket resulterer i retter fra forskellige lande.
- Vi markerer højtider som jul og påske og EID, ved at tale om dem og ved at lave pynt osv.
- Teater og musik er en vigtig del af vores kulturelle udfoldelse.
- Vi besøger kulturelle udflugtsmål.
- Vi er opmærksomme på børnenes forskellige baggrunde. Ved vores indgang har vi et stort maleri, hvor vi byder børnene "Velkommen" på forskellige sprog.
- Vi taler positivt om alle børn, og alle oplever, at de er lige meget værd trods forskellig baggrund.
- Det er naturligt at vi er forskellige.

ALSIDIG PERSONLIG UDVIKLING

- Børnene er selvhjulpne.
- De ældste børn, hjælper de yngre børn.
- Børnene høres og ses, og giver udtryk for egne ønsker og interesser.
- Børnene oplever, at deres mening og stemme tæller.
- Børnene opsøger voksne for at få hjælp og støtte.
- Børnene møder anerkendelse af engagerede voksne.
- De voksne hjælper børnene med at sætte ord på børnenes følelser.
- Børnene udtrykker glæde og stolthed over det de mestrer.

SOCIAL UDVIKLING

- Børnene har øje for hinanden.
- Vi har legegrupper, hvor den voksne agerer guide og positivt hjælper børnene i leg.

- Alle børn hører til i et fællesskab. Til samling foregår det ved at bruge principper for Nest. Vi bruger bl.a. visuel støtte i form af konkreter og piktogrammer for at sikre, at alle børnene forstår og dermed deltager i børnefællesskabet.
- Børnene møder omsorg fra voksne, og udviser selv omsorg over for andre børn.

KOMMUNIKATION OG SPROG

- Det enkelt barn oplever, at der er tid til samtale med en voksen.
- Der arbejdes med Pia Thomsens sprog-strategier.
- Børnene lytter og respekterer når andre børn taler.
- Børn venter på tur.
- Børnene øver sig i at tale i en større gruppe.

KROP, SANSER OG BEVÆGELSE

- Vores indretning både ude og inde opmuntrer børnene til fysisk udfoldelse og udfordrer både grov- og finmotorik.
- Børnene har erfaring med leg med sanserne.
- Børnene tager initiativ til bevægelseslege, og finder glæde i bevægelse.
- Alle børn afprøver og udforsker egen grænser ved at øve sig i fysisk udfoldelse ude og inde.
- Børnene kender til kroppens funktioner.

NATUR, UDELIV OG SCIENCE

- Børnene har mange ture i naturen.
- Børnene er nysgerrige, når de færdes i naturen.
- Børnene kender elementerne: jord, vand, ild og luft.
- Børnene kender årstiderne.
- Børnene oplever glæde ved at være i naturen.
- Vi er ude i al slags vejr.
- Børnene er opmærksomme på at værne om naturen.

Indikatorer fra Børnehaven Thorshavnsgade

KULTUR, ÆSTETIK OG FÆLLESSKAB

- At børn og voksne agerer respektfuldt omkring andres forskellighed fra en selv og præferencer.
- At læringsmiljøerne understøtter og afspejler, hvad børn og voksne er optaget af i børnehaven eller på stuen.
- At børnene selv er undersøgende på at gå i gang eller får idéer sammen med en voksen til at være kreative og gør brug af forskellige materialer.

ALSIDIG PERSONLIG UDVIKLING

- At børnene kommer til syne, som unikt individ med tanker, følelser og holdninger og møder accept og anerkendelse af engagerede voksne.
- At børnene opsøger voksne, og at de ikke kun er afhængig af en bestemt voksen i hverdagen.
- At børnene udvikler sig og mestrer noget, som de ikke før kunne. De udtrykker glæde og stolthed og de fortæller om det.

SOCIAL UDVIKLING

- At alle børn deltager i legefællesskaber og aktiviteter med andre.
- At børnene møder omsorg fra voksne og udviser selv omsorg for kammerater, der har brug for det.
- At vi sikrer, at alle børn skal kunne fungere, have indflydelse og udvikle sig i læringsmiljøerne.

KOMMUNIKATION OG SPROG

- At vi giver tid, ro og opmærksomhed til samtale såvel med det enkelte barn som i den større gruppe.
- De 7 sprogstrategier skal være "synlige" i praksis i forhold til kommunikation med børn.
- At vi ser børn respektere og lytte til hinanden. Børn der øver sig i at vente på tur og i at kunne fortælle i en større gruppe.

KROP, SANSER OG BEVÆGELSE

- At vi igangsætter lege, hvor bevægelsesglæden er omdrejningspunktet.

- At børnene afprøver og udforsker grænser med f.eks. at kravle, hoppe, løbe eller øve sig i at cykle.
- At børnene har bevægelsesglæde, bruger og udfordrer sig selv i deres sanser og kender til kroppens funktioner.

NATUR, UDELIV OG SCIENCE

- At børnene fx går på opdagelse i naturen, finder insekter, blomster, pinde og er undersøgende med redskaber som forstørrelsesglas og kikkerter, når de leder efter bænkebidere, edderkopper, mariehøns etc.
- Vi samler affald og fortæller børnene om vigtigheden af at passe på naturen – vi ser børnene være opmærksomme og påtaler, når de ser affald smidt på gader og stræder.
- Vi viser børnene at naturen kan være et sted, hvor man slapper af og fordyber sig og er undersøgende og nysgerrig på det man ser og er omgivet af. Vi anvender så vidt muligt rigtige og uddybende betegnelser i kommunikationen om naturen.

Indikatorer fra DII Drivhuset

KULTUR, ÆSTETIK OG FÆLLESSKAB

- Vi understøtter børnenes nysgerrighed for forskellige kulturer og traditioner ved at præsentere børnene for hinandens forskelligheder og baggrunde. Vi har fokus på vigtigheden af at vi fremstår som et mangfoldigt fællesskab. Alle skal føle sig velkomne og vi skal være rummelige og se diversiteten som en styrke. Vi oplever at alle børn er mere ens end forskellige og vi skal sikre at alle børn har mulighed for at udvikle sig i fællesskab med andre børn.

Eksempel:

- *Vi italesætter forskelligheden blandt de voksne – vi kan alle noget forskelligt og kan lide/acceptere og har brug noget forskelligt og det er helt ok. Vi kan rumme hinanden og være et fællesskab med alle vores forskelligheder*
- Vi tager altid udgangspunkt i den børnegruppe vi har. Vi taler med børnene om deres familie, deres mad, farve, køn, status, bolig, geografi og klima.

Eksempler:

- *Vi samtaler med børnene om deres forskellige familier, måder at bo på og forskelle i f.eks. madkultur – nogle spiser ikke svinekød, nogle er vegetarer og veganere og at det nogle gange hænger sammen med deres tro/religion*
- *Vi har små skilte på dørene med flag og navne/skriftsprog af de forskellige lande, børnene kommer fra*
- *Vores læringsmiljøer bærer præg af en kulturel bevidsthed, der kommer til udtryk både i vores indretning og i vores forskellige aktiviteter og udflugter til f.eks. museer og udflugter ud i naturen. Vi har f.eks. velkomstskilt på mange sprog, flag fra de lande vores børn kommer fra og vi smager på andre landes køkken. Vi fejrer forskellige traditioner som er både lokalt og kulturelt bestemt.*

Eksempler:

- *Alle stuer har en sangkuffert og børnene giver selv udtryk for glæden ved at synge, ved at bede om kufferten*
- *Vi fejrer traditioner – holder julefest og fastelavn, snakker om Ramadan og Eid, får besøg af påskeharen og brænder heksen af på bålet til Sankt Hans*
- *Læringsmiljøet præsenterer materialer og aktiviteter som relaterer sig til emner som børnene er optaget af, hvilket ofte kan være noget der udspringer fra deres leg. Det kan også være voksne der understøtter og udvikler børnenes nysgerrighed og fantasi i planlagte aktiviteter i form af temaer inden for litteratur, teater, cirkus, skraldekunst, sang, musik og dans.*

Eksempler:

- *Vi laver cirkus med Cirkus-Søren og inviterer forældrene til forestilling*
- *Vi laver kunstudstilling inspireret af besøg på ARoS*
- *Vi fordyber os i Martin Strids forfatterskab og laver billeder og figurer af Mimbo Jimbo og glidebaner af "snot" (sæbevand)*
- *Vi samler skrot og laver kunstinstallationer*
- *I vores afdelinger har vi en bred vifte af materialer og redskaber som er tilgængelige for børnene. Det kan være farver, sakse, lim, papir eller naturmaterialer som sten, grene, blade og jord. Vi præsenterer også børnene for, og giver dem erfaring med at eksperimenter med, nye og forskelligartede materialer.*

Eksempler:

- *Vi laver bladaftryk, blomsterkrans og kastanjedyr*
- *Vi finder ramsløg, æbler, hyldeblomster osv. i skoven og laver mad af det sammen med børnene*

ALSIDIG PERSONLIG UDVIKLING

- Vi er tydelige voksne der anerkender og spejler børnenes følelser og tanker. Vi er nærværende sammen med børnene og bruger vores professionelle dømmekraft til at afkode barnets behov. Vi sikrer at alle børn er trygge ved alle voksne ved at skabe gode relationer.

Eksempler:

- *Vi sætter ord på os selv og barnets følelser – vi benævner barnet, hvordan det har det, hvad vi skal sammen osv.*
- *Vi skælder ikke ud. Der er en god og positiv omgangstone og vi fortæller barnet, hvad det skal og må i stedet for, hvad det ikke må – vi peger fremad og viser retning*
- Børnene får tid, rum og mulighed for selv at kunne øve sig. Vi støtter, opmuntrer og motiverer børnene til at komme videre, når de går i stå. Vi giver mulighed for udvikling i de daglige aktiviteter. F.eks. stiller vi service i børnehøjde, har små skamler de kan kravle op på og bruger billeder til at understøtte vores verbale kommunikation.

Eksempler:

- *Vi planlægger, så der er god tid til at øve sig i eget tempo og vi guider, når der er behov for det.*
- *Vi anerkender fejl og de voksne går forrest og viser, at det er ok at fejle og at man skal øve sig, når der er noget man gerne vil kunne*
- *Vi ser børn, der er ihærdige, når de skal have tøj af og på. De går selv i gang og de er stolte og tilpasse ved at kunne selv.*
- *Børnene hjælper med at dække bord, hente bestik og dele madpakker ud fra de er helt små.*
- Aktiviteter planlægges så de matcher børnenes udviklingsniveau og så de matcher deres mulighed for medbestemmelse og ansvar i aktiviteten. Vi holder øje med, hvad børnene er optagede af og nysgerrige efter at vide mere om, og planlægger vores aktiviteter ud fra dette.

Eksempler:

- *Vi arbejder på børneniveau – vi er opmærksomme på børnenes interesser, tager udgangspunkt i deres leg og planlægger aktiviteter målrettet en lille gruppe børn*
- *Børnene er optaget af bolde – vi igangsætter forskellige lege på boldbanen. Børnene er optaget af kribledyr – vi vender sten og stubbe og leder efter smådyr på legepladsen og laver små terrarier til dem.*
- *Børnene er optaget af dukkeleg – vi finder klude, handsker og bleer, så dukkerne kan blive skiftet.*
- *Vi leger sammen med børnene, følger deres initiativer og hjælper med at udvikle/udvide legen*
- Vi er opmærksomme og tilbyder mulighed for at der kan skabes relationer på tværs af stuer. Vi giver mulighed for leg, måltider etc. på tværs af stuer. Vi tænker vores afdelinger som en enhed og vi laver

aktiviteter på tværs af stuer. Vi mødes både i det store fællesskab og i mindre grupper, så børnene kan få øje på hinanden. Vi prioriterer at vores døre er åbne, i det omfang det er muligt.

Eksempler:

- *Børnene deles i aldersgrupper på tværs af stuerne med fokus på relationer og venskaber.*
  - *Stuerne samles dagligt og har samling/sang/fællesleg med fokus på, at alle bliver set og at alle ser alle.*
  - *Vi kæder børnene sammen og gør dem opmærksom på hinanden.*
  - *Vi taler allerede ved spisning om mulige legerelationer på legepladsen, opfordrer dem til at vente på hinanden i garderoben og giver forslag til leg: "kan I huske det store hul I gravede sammen i går – mon det er der endnu eller skal det graves endnu større"*
  - *Når børn fra hver sin stue har haft en god leg, sørger vi for at de spiser frokost sammen, så deres relation styrkes.*
- Vi anvender vores professionelle dømmekraft til at finde ud af hvornår vi opfordrer, støtter, eller udfordrer. Vi motiverer barnet til at blive ved, når tingene er svære. Vi anerkender at det kan være svært, men signalerer en tro på, at det kan lykkes. Vi tager ledelse når børn er udfordret og hjælper dem på vej.

Eksempler:

- *Vi er opmærksomme på og anerkender, at børn har forskellige deltagebaner. De får lov at deltage i det omfang og det tempo, de magter. Nogle skal observere, nogle skal have en hjælpende voksen- eller vennehånd og nogle har det bedst med en hjælperolle*
- *De voksne går foran og er aktivt deltagende i legen eller aktiviteten*

SOCIAL UDVIKLING

- Vi skaber læringsmiljøer, der signalerer forventet adfærd og som samtidig tager afsæt i, at alle børn har forskellige behov. Vi sikrer ro til de børn, der har brug for det og rum til de børn, der har brug for at udfolde sig fysisk.

Eksempler:

- *Vi bruger piktogrammer for at gøre dagen mere overskuelig for børnene. Nogle børn har et særligt behov for en forudsigelig i hverdag, men det er udviklet, så alle børn kan få glæde af det*
- *Vi giver mulighed for leg i små grupper uden forstyrrelse – vi organiserer og fordeler børnene i huset, så de kan lege fysisk med bevægelse i salen eller på legepladsen eller en stille leg i dukkekrogen.*
- *Børnene har mulighed for "pause", hvis de har behov for et kunne trække sig. Enten ved f.eks. at blive lidt inde, når de andre går ud, ved et lille hvil i vuggestuen eller med "helle" i sofaen*

- Vi forsøger at være på forkant, så vi understøtter de situationer, som et barn ikke magter, og som derfor kan føre til at barnet kommer i konflikt.

Eksempler:

- *De voksne er nærværende, kan hjælpe børnene med at sætte ord på deres intention og guide med løsningsforslag inden konflikten opstår*
  - *Vi siger, hvad vi ser og tror børnenes intention var og hjælper med at forstå, hvad det andet barn ville*
  - *Vi inddrager børnene i konfliktløsning – gør børnene bevidste om hinandens kropssprog og følelser*
- Vi understøtter et læringsmiljø, der giver mulighed for venskaber ved at hjælpe børnene med at få øje på hinanden. Dette gør vi bl.a. ved at benævne, hvad der sker i relationen. Den pædagogiske indsats skal kunne understøtte kvaliteten af samspil og relationer.

Eksempel:

- *Vi har øje for, hvem der har brug for at blive styrket i fællesskabet og hjælper ved at være førende i en leg, hvor vi inddrager og benævner/fremhæver det barn, der har brug for en plads i fællesskabet*
- Vi arbejder med sociale fællesskaber, hvor barnet får mulighed for at mærke sig selv, mærke hvordan de andre børn har det, og hvilke behov de har, så barnet gennem samarbejde i legen realiserer sit behov for at afprøve forskellige roller og positioner.

Eksempel:

- *De voksne viser mulighed for, hvor der kan "sidde flere i bilen" eller hvilken rolle/funktion, der evt. mangler i køkkenlegen, så flere kan deltage. Vi hjælper og understøtter fællesskabet og det enkelte barn i fællesskabet*
- Vi opfordrer børnene til at hjælpe hinanden ved at benævne, hvad vi gør, når vi trøster og giver omsorg.

Eksempler:

- *Vi sætter ord på barnets følelser og kan se at de andre børn reagerer på det. Vi sætter ord på positiv adfærd*
- *Vi kan se at børnene er opmærksomme og hjælper hinanden i garderoben*
- *Vi kan se at børnene kontakter hinanden og viser omsorg for hinanden – verbalt og nonverbalt*
- *Vi kan se børnenes nysgerrighed og interesse i forhold til de andre børns adfærd og hensigt*

VI ER MEGET OPTAGET AF, AT SAMSPILLET OG RELATIONERNE ALTID ER DEN VOKSNES ANSVAR

KOMMUNIKATION OG SPROG

- Vi er engagerede voksne, der hele dagen er opmærksomme på at tilbyde et sprogligt miljø, hvor børnene kan få lov til at udfolde sproget. Sproglig læring tilegner børnene sig bedst i almindelige hverdagsituationer og i meningsfulde dialoger.

Eksempler:

- *Vi ser voksne, der arbejder aktivt med sproget, som sætter ord på egne handlinger, børnenes handlinger og vores følelser*
  - *Vi har mange sprogligt dygtige børn, der kan udtrykke egne behov og ønsker og som tør tale i forsamlinger*
- Når børn taler, er den voksne stille og lytter aktivt til det børnene fortæller.

Eksempel:

- *Vi ser aktivt lyttende og nærværende voksne, der venter, giver tid og er opmærksomme på turtagning i dialogen*
- Vi møder børnene i deres verden og vise nysgerrighed for deres interesser.

Eksempel:

- *Vi spørger ind til barnets interesse og optagethed med åbne spørgsmål – hvad, hvis, hvordan og opfordrer til fortælling*
- Vi skaber et sprogligt nuanceret miljø, hvor børn får mulighed for at eksperimentere med både sprog og skriftssprog, og vi voksne er opmærksomme på vores rolle i forhold til at skabe de bedste betingelser for børnenes sproglige udvikling.

Eksempler:

- *Vi ser børn, der legeskriver, "rimer og remser" og leger med sprog og ord*
- *De voksne kobler sprog på barnets leg. Når vi leger dyrelege, taler vi "rundt om" dyret – hvor bor det, hvad kan det, hvad spiser det, hvad siger det*

KROP, SANSER OG BEVÆGELSE

- Vi tør eksperimentere med møbler i indretningen, f.eks. kan et bord-bænkesæt vendes rundt og blive til en båd, som man kan kravle på. Vi tænker i at skabe muligheder for børnenes bevægelse. Vi arbejder med børnenes vedholdenhed når de skal udvikle nye færdigheder ved at gå foran og vise

bevægeglæde, ved selv at deltage og støtte og opmuntre barnets tro på egne evner. Når vi planlægger bevægelses-aktiviteter, er det med afsæt i børnenes aktuelle formåen og nærmeste udviklingszone.

Eksempler:

- *Møblerne på stuen er ikke statiske – der bygges huler i reolen, vi leger på og under bordene, der leges karrusel med stolene, der bygges lange stolebaner gennem alle stuer og gange.*
  - *Vi forcerer mudderbjerge, vi klatrer i træer (også højt), vi ruller ned af bakkerne, vi bygger forhindringsbaner og vi taler om, at man skal øve sig og blive ved for at blive god til noget.*
  - *Vi udfordrer børnenes sanser og bevægelse via leg: Jægeren kravler over mudderbjerget for at skjule sig for kaninen, så triller han ned af bakken, hopper over en gren, kravler op i træet/gemmer sig bag træet, løber over sandområdet...*
  - *Vi oplever børnenes glæde ved bevægelse og kendskab til egen krop og kunnen*
  - *Vi går helst de uvejsomme veje – og de voksne ”går forrest” som gode rollemodeller*
- I alle hverdagsrutiner er der fokus på at børnene udvikler kropskendskab. Vi giver børnene viden om kroppen ved at benævne kropsdele, funktioner og forskelle på menneskekroppe, samt forståelse og respekt for disse forskelle.

Eksempler:

- *Vi organiserer os, så vi har god tid til hverdagens rutiner. Vi benævner kroppen, når vi er på badeværelset og når vi skal have tøj på og af*
  - *Vi synger sange om kroppen og leger sang- og fagtelege, hvor man bruger kroppen samtidig med at man taler om den, f.eks. ”her er højre, her er venstre”*
- Vi har klatrevægge både ude og inde. På legepladserne er der tænkt i at have forskellige underlag der understøtter grovmotorik. Vi laver motorik- og forhindringsbaner hvor børnene udfordres kropsligt.

Eksempel:

- *Vi sørger for at vores legeplads rummer både sand, vand, gynger, hængekøjer, gode cykelbaner, træer til at klatre i, boldbaner, tarzanbaner, bakker og uvejsomme stier*
- Børnene tilbydes aktiviteter der understøtter deres grov-, fin- og sansemotoriske udvikling, både i hverdagsrutiner og i de planlagte aktiviteter. Vi gynger på stuerne, vi drejer rundt på stole, vi tegner, klipper og leger med perler. Vi hopper, danser og kravler. Vi arbejder med massage, børneyoga og fodbade. Vi knokler med kroppen og vi slapper af til afslappende musik.

Eksempler:

- *Vi laver massage til samling og yoga i grupperne. Det betyder noget for relationen, når man masserer og rører ved hinanden og når man hjælper hinanden med yogaøvelser*

- *Vi holder hvilestund efter spising – børnene får mulighed for at mærke sig selv og finde roen inden de skal i garderoben og på legepladsen*
- Vi arbejder med børnenes sanser så de bliver fortrolige med egen krop og udvikler god kroppsforfølelse.

Eksempler:

- *Vi laver sansebade med fjer, cornflakes, kastanjer, mel og meget andet og vi tilbyder fodbad med bobler*
- *Vi tager sne og isklumper med ind om vinteren, vi tømmer stuen for møbler og fylder den med blade om efteråret, vi løber ud med bare tæer og maver, når det er lunt og regner.*

NATUR, UDELIV OG SCIENCE

- Vi giver mulighed for at børnene bliver udfordret i naturen ved at udfordre kroppen i alle slags terræn.

Eksempel:

- *Vi udfordrer børnene i forskelligt terræn – mudderbakker, højt græs, ujævnt terræn og vi kan se, at børnene bevæger sig trygt udenfor på såvel legeplads som i skov og på eng*
- Vi skaber et læringsmiljø, hvor der er muligt at udforske naturen. Det kan fx være at lede efter dyrespor og dyrebo eller at undersøge insekter.

Eksempler:

- *Vi følger årets gang i skov og ved sø – og vi ser ivrige børn på jagt efter dyrespor, krible/krable-dyr insekter, haletudser og igler i søen.*
- *De kan fortælle og dele deres viden om mange af de ting, de har mødt i naturen*
- Vi lader barnet dufte, røre og smage på naturen.

Eksempler:

- *Vi har børn, der er ivrige efter at være med til at samle, tilberede og smage på ting, vi har fra vores nære natur. Vi laver ramsløgspesto, brombærmarmelade, skvalderkålsboller, brændenældesuppe og alt med æbler.*
- *Vi sørger for mange forskellige frugtbuske og træer på legepladsen*
- Vi støtter børnene i at gå på opdagelse.

Eksempler:

- *Vi voksne er nærværende og viser vores interesse for børnenes naturfund, fortællinger og eksperimenter og opfordrer til mere af det.*
  - *De voksne går forrest og er obs. på at være gode rollemodeller, der udfordrer, støtter og anerkender*
- Vi anvender begreber som vægt, form og antal i naturen.

Eksempel:

- *Vi snakker om: Hvad vejer mest – hvad kan flyde og hvad synker - hvilken gren er længst – er der få eller mange – hvilken form har kastanjen osv.*

Indikatorer fra DII Haven

KULTUR, ÆSTETIK OG FÆLLESSKAB

- Vi præsenterer børnene for de danske højtider – religiøse som kulturelle: påske, jul, fastelavn, fødselsdage. Vi arbejder med disse højtider gennem både sproget, kreativiteten, kroppen, fællesskabet og det enkelte barn.

Eksempler:

- *Vi taler om og synger om julen. Vi er kreative og maler og klistrer juletræer, der skal op og hænge på stuen. På en af stuerne har hvert barn en julesok med en aktivitet i, som hele gruppen skal lave. Det enkelte barn 'åbner' sin egen julesok.*
  - *Når vi skal holde fastelavnsfest, kan vi mærke en glæde og spændthed fra børnene, som gerne vil fortælle om deres kostume flere dage før.*
  - *Børnene lærer sange og kender musik, som relaterer sig til de forskellige traditioner.*
  - *Der er stor opbakning til kulturelle arrangementer i Haven fra børn, forældre, søskende og bedsteforældre*
  - *I forbindelse med traditioner og skikke laver vi udsmykning og pynter vi op i Haven.*
  - *Vi bruger bl.a. vores morgensamlinger til at tale om de forskellige traditioner, både her og i andre lande*
- Vi præsenterer løbende børnene for materialer og redskaber til kreative udfoldelser, hvor de kan få stimuleret deres fantasi, nysgerrighed og kreative kompetencer.

Eksempler:

- *Børnene har kendskab til forskellige udtryksformer bl.a. at male, tegne, lime, klippe, og at materialer kan anvendes og leges med på forskellige måder og på forskelligt underlag*
- *Børnene har adgang til vores krearum og vi sørger for at materialevalget er spændende og udvalget er bredt.*
- Vi er opmærksomme på at italesætte forskelle og ligheder mellem mennesker og på at følge børnenes spor og opmærksomhed omkring dette.

Eksempel:

- *"Hvem er pige, og hvem er dreng, og hvordan ved vi dette?". Her taler vi med børnene om, hvem der er hvad. Børnene har i denne alder også en begyndende interesse for deres køn. Alt dette er noget vi taler med børnene om, forklarer dem om og guider dem i.*
- Vi er opmærksomme på de kulturer, børnene kommer fra og udviser respekt og nysgerrighed omkring disse.

Eksempler:

- *Til frokost oplever børnene at have forskelligt mad med i madpakken – maden kan ses som en indikator på de forskellige kulturer, børnene kommer fra. Nogle har rugbrød med, nogle har varm mad med. Børnene taler om, hvad de har med og spørger ind til hinanden. "Har du også en ostehaps med?". Her er vi en del af dialogen og er med til at påpege både forskelle og ligheder ved madpakkerne og deraf kulturer i hjemmet uden at værdisætte.*
- *Vi snakker om hvilket land og by vi bor i, og fortæller om andre lande, og børn der kommer fra andre land.*
- Vi tager på ture til forskellige kulturelle steder i Århus, ARoS, Den Gamle by, Århus festuge, biblioteker, kirker.

ALSIDIG PERSONLIG UDVIKLING

- Vi ser glade børn der trives
- Vi ser børn, der bliver gradvis mere og mere selvhjulpne

Eksempler:

- *Børnene støttes i selv at tage tøj af og på i garderoben og på badeværelset. Børnene skal forsøge at finde deres rum. Personalet guider på sidelinjen, hvis et barn går i stå. Vi står til rådighed og guider verbalt eller fysisk ved at pege, til at barnet kan komme videre. Og når tingene lykkedes fejrer vi det med high-fives og verbal anerkendelse.*

- *Personalet støtter børnene i selv at tage tøj på, ved at sidde ved siden af barnet. Fx ligger flyverdragten klar til at hoppe i, eller putte huen på hovedet, og barnet gør det sidste. Personalet skal "sidde på sine hænder" og kun pege og guide verbalt.*
  - *Børnene lærer at kravle op på triptrap stol eller skammel. Børnene skiftes til at dele madpakker ud i vuggestuen. De dækker selv bord og rydder op efter sig selv efter spising. Børnene lærer at kravle op i og ud af barnevognen/krybben selv vha. af en stige*
  - *Når børnene kaster sig ud i nye lege, opmuntrer vi dem verbalt og støtter den videre udvikling af legen.*
  - *Når det lille barn forsøger at kravle op på den høje stol, italesætter vi dets forsøg, og hjælper det til at kravle et mere sikkert sted, hvor det kan lykkes med sit initiativ.*
  - *De små børn støttes i selv at tage bleen af og putte den i skraldespanden. Børnene opfordres til at kravle op på puslebord selv. Børnene lærer at gå på toilettet*
- Vi skaber tætte relationer til børnene, så de føler sig trygge i institutionen. Vi støtter og guider dem respektfuld og positivt gennem de konflikter, de kommer i. Vi tilbyder nærværende personale, som er tilgængelig og sidder på gulvet (vuggestuen). Vi udviser en interesse i barnet, og tilbyder vores hjælp hvis der er brug for den. Vi sætter ord på barnets følelser, så det kan skelne mellem forskellige følelser, og derved lære at regulere dem afhængig af situationen.

Eksempel:

- *Hvis et barn falder, anerkender vi følelsen ved at sætte ord på det, barnet føler og tilbyder vores trøst (hvis det ikke kan udtrykke sig verbalt). Tegn på at dette lykkedes, kan være at barnet selv rejser sig og kommer hen for at blive trøstet, og samtidig drager erfaring med dette og bruger samme strategi en anden gang. De børn der kan tale og drager sig erfaringer, kan man indimellem høre kommunikere det samme videre til andre børn i lignende situationer. De voksnes strategier bliver brugbar for børnenes.*
- Vi er opmærksomme på det enkelte barns udvikling og skaber læringsmiljøer, der udfordrer børnene inden for deres nærmestes udviklingszone.

Eksempler:

- *Vi deler børnene op i mindre grupper, så vi kan arbejde med små udviklingstrin og bedre støtte og guide disse. Vi mikser alder, køn, kulturel baggrund, så børnene lærer at forskellighed har værdi.*
  - *Børnehaven opfordrer til legeaftaler, og har en opdateret telefonliste. Børnehavebørnene leger sammen derhjemme.*
- Børnefællesskabet er mangfoldigt og udgøres af piger og drenge i forskellige aldre. Fællesskabet giver mulighed for leg på tværs af køn og alder. Vi giver også mulighed for leg på tværs af stuer – især om morgenen og eftermiddagen.

- Vi følger børnenes initiativer, når det er muligt, og opfordrer dem til at udforske og erfare dem selv på nye måder.
- Børnene er med i voksenstyrede aktiviteter og andre gange er personalet med på sidelinjen og er igangsættende.

SOCIAL UDVIKLING

- Vi mentaliserer og er opmærksomme på børnenes signaler. Dette benytter vi til at erfare, om alle er i trivsel.
- Vi kommunikerer med hinanden om børnenes trivsel og handler på det, hvis vi oplever, at et barn ikke trives. Det kan både være i en bestemt situation eller generelt i institutionen/på stuen.
- Vi etablerer og udvikler læringsmiljøer, der kan lægge grobund for tilegnelse af sociale kompetencer. Gennem leg og aktiviteter støtter og guider vi børnene i at indgå i relationer.

Eksempler:

- *Vi inddeler børnene i små grupper og arbejder med deres relationer til hinanden.*
- *Vi ser og følger børnenes egne etablerede venskaber og støtter op om dette ved at give dem tid og rum til at lege.*
- *Vi udfordrer også børnene til at lege med børn, de ikke plejer at lege med.*
- *Vi støtter deres lege og italesætter og guider de konflikter, der opstår.*
- Vi ønsker at se et børnefællesskab, der er præget af anerkendelse og empati. Vi ønsker at se, at alle børn trods kulturel eller social baggrund inkluderes i fællesskabet og anerkendes, som de individer de er. Og at alle børn udvikler empati og sympati.

Eksempler:

- *Vi går forrest og viser respekt og anerkendelse for børnenes forskelligheder. Vi italesætter, når nogen bliver kede af det og viser medfølelse. Vi sætter ord på egne og andres følelser og udtrykker forståelse for andres følelser.*
- *Vi opfordrer til og roser vores børn, når de hjælper hinanden.*
- *Vi italesætter overfor børnene, de positive ting som de gør, med henblik på at børnene kan spejle sig i hinandens adfærd. Fx hvis nogle børn samarbejder godt, fremhæves det, så andre børn kan agere ligeledes*
- *Vi hjælper børnene med at sætte ord på deres konflikter, og giver dem løsninger og råd til at handle*
- *Vi hjælper børnene med at sætte ord på deres handlinger hvis de er uhensigtsmæssige, og ligger fokus på de andre børns reaktioner derpå. Det kan fx være ved at fremhæve at et barn er*

ked af det, og det andet barn skal kigge og se at tårerne triller. Barnet kan spejle sig i det andet barn, og kan regulere sig selv.

- Vi ønsker, at alle børn er en del af et fællesskab, og at alle har mindst ét andet barn, de har en tæt relation til. Sker dette ikke, samarbejder vi med hinanden om at støtte barnet i at komme ind i fællesskabet OG om at arbejde på at udvide fællesskabet, så der er plads til alle. Vi indretter læringsmiljøer i Haven, som er inspirerende for leg og kan tilgodese de forskellige former for leg, som er inspirerende og spændende for vores børn (som for eksempel, vores café/restaurant/butik, og de forskellige borde med dino, biler, my little pony, bondegård)
- Vi bidrager til demokratisk dannelse ved at give alle børn en stemme og vise, at alle stemmer er lige meget værd. Yderligere øver vi turtagning og fælles opmærksomhed.
  - *Eksempel:*
Til samling sidder vi i rundkreds, så alle kan se alle. Vi taler om, hvem der er kommet, og børnene skiftes til at vælge en sang. Vi øver os i at have en fælles opmærksomhed mod den, der taler.
- Læringsmiljøet inddrager og tager hensyn til alle individer i børnegruppen med den diversitet og mangfoldighed denne udgør.

Vi inddrager børnegruppens mangfoldighed med 12 forskellige børn i alderen 10 mdr. til 3 år, eller 20 børn mellem 3 og 6 år. Vi arbejder vi med at dele børnene op, når dette er muligt, således vi i højere grad kan tilgodese det enkelte barn og dermed mangfoldigheden bedre. Opdelingen kan ske på baggrund af alder, legerelationer eller fælles behov.

Eksempel:

- *Vi deler børnene op i alder og arbejder med sprogkufferter. Vi deler børnene op efter behov, da vi har nogle friske drenge, der har ekstra brug for at komme ud og løbe og lege i den friske luft med højt til loftet. Vi deler børnene op for at støtte og guide bestemt børn til at etablere og fastholde relationer og legekonstellationer, som vi har set vokse lige så stille frem.*
- Som rollemodeller for børnene er det vores opgave at udvise god adfærd overfor hinanden. Vi italesætter overfor børnene hvordan voksne agerer overfor hinanden, og sammenligner det med børnenes handlinger. Fx hvis et barn tager et stykke legetøj som et andet barn leger med, så kan det ende med at barnet bliver ked af det. Dette italesætter vi ved at fortælle, at de voksne fx heller ikke tager tingene fra hinanden.

- Vi bruger vores morgensamling til at synge sammen. Vi opfordrer børnene til at stille sig op alene og synge. Børn eller voksne tager emner op, som rører sig, døden, måske har man lige fået en mindre søskende, man skal måske ud at flyve eller fællesskabet: hvordan er vi sammen? Har alle en ven, kropssprog osv.
- Alle børn mellem 2.5 og 3 får en fast gå-makker, som er et børnehavebarn, som får til opgave at holde det mindre barn i hånden i skoven hver mandag.
- Vi følger børnenes interesser, så de føler de bringer noget ind i fællesskabet/legerelationerne.

KROP, SANSER OG BEVÆGELSE

- Vi indretter stuen, så børnene har mulighed for at udvikle og udforske deres grovmotorik.

Eksempel:

- *Vi har stole og borde i børnehøjde, som børnene kan kravle på. Vi tilbyder bevægelseslege på stuen, hvor den voksne er rollemodel og fører an og opfordrer børnene til at være med, på deres niveau - og viser det er sjovt at bevæge kroppen, at hoppe og danse. Vi har et 'rum' med en madras, puder og en kant børnene kan hoppe fra. Vi har en stor legeplads med mange forskellige slags legemuligheder; gynger, rutsjebaner, legetårn, tarzanbane, fodboldbane, huler, træer, buske mv.*
- Vi følger, støtter og udfordrer børnene i deres grovmotoriske og sansemotoriske udvikling i forhold til NUZO. Vi følger deres spor, når det er muligt og opmuntrer dem fysisk og verbalt til at udfordre dem selv.

Eksempel:

- *Vi laver gymnastik med alle over to år én gang om ugen. Vi ser børn, der er aktive og kan huske fra gang til gang, hvad de skal. Vi går på terræture med de små børn én gang om ugen. Vi leger i puderummet i kælderen, vi leger i kuglerummet, vi har en gyng på stuen, vi laver fingermaling, børnene øver sig i at hælde vand op, børnene dækker bord og rydder op efter spising.*
- Både ved planlagte og daglige aktiviteter arbejder vi med deres finmotoriske udvikling.

Eksempel:

- *Vi har en kuffert til morgensamling, hvorfra børnene selv tager en figur op, vi tegner med farveblyanter, vi maler med pensler, børnene tager sæbe, vasker hænder og tager papir til at tørre hænderne, børnene øver sig i at spise med ske og gaffel, børnene øver sig i at lave perlearmbånd og -halskæder.*

- Når vi laver gymnastik og er på legepladsen, går vi forrest og viser, at det er sjovt at bevæge sig. Vi følger børnenes interesse og viser, hvordan man kan bruge redskaber og legetøj til at bevæge sig på. På mandagsskovturen udfordrer vi børnene til at kravle og gå på skrænter, bakker og i krat, og at klatre i træer. På terrænture med de børn, som er ved at lære at gå, bevæger vi os rundt i ujævnt terræn, og børnene lærer at rejse sig, når de falder. De mærker forskelligt underlag (græs, jord, mudder). Her ser vi at de, efter at have prøvet det nogle gange, bliver mere sikre i at holde balancen, og har mod på at rejse sig igen, når de er faldet.
- På stuerne lave de voksne forhindringsbaner, hvor børnene kan hoppe, klatre og gå balancegang. Vi ser vores børn selv tager initiativ til at lave forhindringsbaner.
- Vi hjælper børnene til at mærke deres kroppe, sætter ord på og reagerer på deres signaler. Er de for kolde, varme eller våde?

Eksempler:

- *Vi taler med dem om, at sokkerne er våde, når det har regnet, og at man skal have en hue på, så man ikke fryser ørene.*
- *Vi giver børnene sanseoplevelser ved at fylde forskelligt indhold i baljer og vi bruger massage- og fodmassageapparater.*
- *Vi har rum indenfor og udenfor, så børnene kan trække sig tilbage fra de andre*
- *Vi hører stille musik og får massage*
- Vi hjælper børnene til at finde ro og få ro på deres kroppe. Vi er opmærksomme, hvis et barn er uroligt og hjælper det til at finde ro.

Eksempel:

- *Vi sætter os med barnet og læser en bog. Vi sætter barnet ved et bord og finde et puslespil eller andet legetøj frem, som barnet interesserer sig for.*
- Gennem tale og sang lærer vi børnene om kroppens funktioner, og bevidstgør således børnene om deres egen krop.
- På klatrevæggen på vores gang lærer børnene at komme helt op i toppen.
- Vi lader børnene være så selvhjulpne som muligt, ved at give dem mulighed for at bevæge sig, udfordre deres sanser og kropsformåen.

KOMMUNIKATION OG SPROG

- Vi anvender de 7 sprogteknikker igennem hele dagen og i hele huset - teknikker, som der er forskningsmæssigt evidens for har en positiv effekt på udvikling af sproget.

- Vi italesætter og sprogliggør (hænger mærkater op med ord på) tingene i rummet.
- Vi bruger et passende og udfordrende ordforråd i forhold til børnenes alder og færdigheder.
- Vi tilbyder flere former for sprogtyper: rim og remser, sange, højtlesning, teater og fortællinger.
- Vi vejleder forældre i, hvad de kan gøre hjemme og udlåner gerne materialer til forældrene

NATUR, UDELIV OG SCIENCE

- Vi ser nysgerrige børn, som er optagede af hvad der foregår udenfor, og som er opmærksomme på vejret
- Vi ser børn, som har lært og som nyder at være ude i al slags vejr.
- Alle børn er så vidt muligt ude hver dag for at lege.
- Vi deltager hvert år i en uges skraldeindsamling. Vores børn kender forskel på skrald og naturlige ting og vi ser en begyndende respekt for naturen.
- Vi sanker forskellige urter, frugter og blomster på Vestereng og laver mad af dem, så børnene lærer hvad naturens spisekammer kan byde på, og så de tør smage på ting, de ikke kender.
- Børnene har bare tæer indenfor og udenfor, når det kan lade sig gøre, så de får en fornemmelse af forskellige underlag
- Vi ser børn som har lyst til at eksperimentere med naturens materialer og anvender dem i deres leg og konstruktioner
- Vuggestuebørn har en fornemmelse af størrelser, mængder, vægt og former. Børnehavebørnene kan anvende begreber for størrelser, mængder, vægt og former
- Vi ser børn som kan bruge deres fantasi i forbindelse med livets mysterier

Indikatorer fra Vuggestuen Lillefod

KULTUR, ÆSTETIK OG FÆLLESSKAB

- For at sikre, at børnene i Lillefod oplever kultur, æstetik og fællesskab i tråd med læreplanstemaet af samme navn, sørger vi for at præsentere alle børn for et stort udvalg af danske traditioner. Det gør vi gennem aktiviteter og arrangementer spredt ud over hele året, og vi vægter processen og fællesskabet frem for resultatet.
- Vi tror på, at selv det mindste vuggestuebarn er i stand til at opleve og erfare kulturelle traditioner og udtryksformer, og vi skelner derfor ikke mellem, hvilke børn, der skal inkluderes i vores forskellige kulturelle aktiviteter eller ej. Hos os er enhver kulturel sansning og erfaring en god sansning og erfaring,

lige meget hvor gammel man er. Vi synger julesange og salmer, og har forskellige traditioner rundt på stuerne, pakkeleg, det lille nissehus medvidere.

Eksempel:

- *Et lille barn er bange for julemanden. December igennem inddrager vi derfor julemanden i samlinger, sange, lege og snakke og skaber derigennem over tid genkendelighed og tryghed for barnet, så barnet slipper frygten og får mod på nye kulturelle oplevelser.*
- I tråd med læreplanstemaet planlægges vores sommer- og julefest altid som en sanselig og kreativ oplevelse med flere forskellige kulturelle aktiviteter. Det betyder, at vi i vores pædagogiske tilgang har øje for, hvordan kulturen kan fungere som og bidrage til et udviklende og lærende børnemiljø hele året igennem. For at styrke dette børnemiljø prioriterer vi derfor, at hele barnets familie er en del af fællesskabet og får mulighed for at deltage ved større arrangementer. Vi oplever nemlig, at det giver alle institutionens familier et indblik i hinandens kulturer og fremmer nysgerrighed og tolerance kulturer og familier imellem.

Eksempel:

- *Madkulturer og -traditioner. I december laver vi en traditionel dansk julefrokost for børnene, ligesom der ved julefesten bliver serveret æbleskiver. Modsat er det en del af sommerfesten, at alle vores forældre bidrager til en fælles madbuffet. Denne indeholder altid en væld af forskellige retter fra forskellige steder i verden, og det er med til at skabe en større kulturforståelse for børnene.*
- I praksis betyder vores fokus på kultur, æstetik og fællesskab, at vi planlægger både samlinger og ture ud af huset med udgangspunkt i udvikling, trivsel og læring.

Eksempel:

- *Vi gør stort brug af historiefortællinger i dagligdagen. Historierne danner grobund for en efterfølgende leg, hvor vi tager hele huset i brug og fornemmer rummet gennem kroppen og skaber nye sanseoplevelser. Vi bruger blandt andet klæd-ud-tøj, hatte, tasker osv. i legen, for at give legen ekstra fantasi. De forskellige remedier er altid tilgængelige for børnene på stuerne, så både børn og voksne kan blive inspireret til at skabe eller observere en nye leg. Vi har øje for at børn er forskellige og nogle er mere observerende i starten.*
- I Lillefod orienterer vi os desuden også i forhold den aktuelle børnekultur. Vi holder os opdateret via forskellige medier og forholder os til det, børnene finder interessant. Vi forsøger at følge børnenes spor. Vi går en tur, et barn stopper op og finder en regnorm, vi voksne viser interesse, opmuntrer og følger børnenes initiativer.

Eksempel:

- *Ramasjang. Om sommeren fylder Ramasjangs sommershow meget blandt vores børn, som ser det i fjernsynet derhjemme og snakker med deres forældre om det. For at favne denne interesse tager vi på cykeltur til Vestereng, hvor Ramasjang har et studie. Efterfølgende ser vi på billeder fra dagen og snakker om vores oplevelser og gør det til en del af vores hverdag.*
- Derudover bruger vi også mediet YouTube til at præsentere børnene for forskellig musik og kultur. Vi ser forskellige klip og bliver inspireret sammen med børnene. Vi bruger årstiderne, dyr, sange, børnene selv, billeder fra stuerne og billeder af tidligere børn.
- Vi har i vuggestuen en stor respekt for forskellige værdier og normer, og børnene oplever, at forskellige kulturer kan mødes på tværs. Dette danner et fundament for kultur, respekt og lysten til at deltage i aktiviteter og traditioner, og det udvider børnenes horisonter og tolerance
- I Lillefod har børnene indflydelse på, hvordan vi indretter os på stuerne. Det har de gennem deres forskellige interesser og det, de bringer ind i rummet og legen. Vi pynter stuerne og udstiller børnenes forskellige kreationer, så børnene kan vise det frem for de andre børn og deres forældre. Det danner grobund for dialoger om farver, materialer, sanser, sansninger og alt muligt andet, da vi arbejder meget med sanserne og bruger naturens materialer til at føle, røre, se, smage og opleve verden.

Eksempel:

- *Drager. En gruppe børn er meget optaget af Storcenter Nords udstilling af drager. Derfor besøger vi ofte udstillingen, laver drager i modellervoks, og tegner og printer billeder af drager, som vi hænger op på stuen. Det skaber hver dag grobund for en snak om drager, farver, skarpe tænder og børnenes egne tegninger.*

ALSIDIG PERSONLIG UDVIKLING

- I Lillefod har vi respekt for, at børn erfarer og udvikler sig forskelligt, at de har behov for forskellig former for stimuli, og at de har forskellige personligheder. Vi bestræber os derfor på at kende børnenes reaktionsmønstre og individuelle behov, således at vi kan give alle børn de samme muligheder på trods af deres individuelle forskelle.

Eksempel:

- *Krav. Ved samling oplever vi nogle gange, at nogle børn trækker sig og har behov for at deltage på afstand, mens andre er mere aktive. Og det er helt i orden. Vi forsøger at opstille passende krav til det enkelte barn og tilpasser hverdagen derefter, da vores udgangspunkt er, at en positiv respons giver en positiv effekt.*
- For os er selvhjulpethed en stor del af hverdagen. Det giver børnene muligheden for at mestre funktioner som at tage sit tøj af og på, åbne sin egen madpakke, hælde mælken op i koppen, og at

kunne knokle en cykel ud af skuret. Hver gang børnene mestrer endnu en færdighed, vokser de, da det giver dem selvværd og en tro på at "jeg kan godt". Vi giver dem derfor mulighed for at øve deres selvhjulpethed, gåpåmod og vedholdenhed så meget som muligt gennem utallige gentagelser. Det gør, at børnene langsomt lærer deres eget potentiale at kende, hvilket over tid skaber både udvikling og progressionen. Som pædagog er en af vores fornemste opgaver at opmuntre alle børns potentiale, og vi støtter derfor naturligvis alle børn, så de får en oplevelse af, at de kan lykkes, og vi kan se, at det smitter af på børnene, som vokser i deres mestring af verden og med alderen også begynder at heppe på kammeraterne.

- I Lillefod bliver alle børn hørt og forstået, og vi støtter alle børn i at udvikle både et verbalt og et nonverbalt sprog, så vi på den måde kan hjælpe barnet til at kunne passe på sig selv og til at invitere til relationer og leg, og derigennem udvikle empati og respekt for både egne og andres grænser. For at vise barnet vejen frem, sørger vi for altid at tilbyde barnet engagerede og autentiske voksne, der sætter sig i barnets sted og forsøger at forstå, hvad det er for betingelser, barnet står med på et givent tidspunkt, og guide barnet videre derfra.

Eksempel:

- *Et barn bliver storesøster. Barnet reagerer voldsommere, end vi er vant til pga. de ændrede familieforhold. For at hjælpe barnet rummer vi det og bekræfter det i dets oplevelse af verden og anerkender dets følelser. I Lillefod er alle følelser nemlig gyldige, og alle børn bliver mødt på deres individuelle følelser ligegyldigt, hvad det er for følelser.*

SOCIAL UDVIKLING

- I Lillefod er en af vores grundholdninger, at vi arbejder for et fællesskab, hvor børnene er venner med hinanden, og hvor alle har ret til en ven
- Det betyder, at vi hele tiden gør brug af forskellige tiltag for at skabe det bedst mulige læringsmiljø for både det enkelte barn og for hele børnegruppen på baggrund af børnenes forskellige behov og fokus. For at gøre dette, fremhæver vi handlingen og den gode adfærd, samtidig med at vi er opmærksom på at anerkende både det enkelte barn og gruppen som helhed. Vi øver os derfor i at vente på tur og på at acceptere og tolerere de andre børn og hele gruppen.

F.eks. har vi hele tiden øje for, om et barn har brug for at trække sig fra gruppen, vi forsøger at have øje for muligheden for at komme tilbage i legen.

- Vi understøtter, at små børn leger ved siden af hinanden, og hjælper dem til derigennem at få øje på hinanden, så de kan skabe nye relationer.

Eksempel:

- *Kaffe-leg på legepladsen. Børnene laver kaffe til den voksne, de er sammen i fællesskabet og laver den samme ting, uden at de leger sammen. Her oplever de en fællesskabsfølelse, men ved ikke at de nødvendigvis leger sammen, da et barn siger "kage" og den voksne opfordrer til, at alle kan lave en kage til hende. På den måde udvikles der blandt børnene et fællesskab og en tidlig forståelse for, hvordan man leger sammen med andre.*
- Vi er opmærksom på, at vi er barnets talerør. Derfor sætter vi hele tiden ord på alt børnenes nonverbale kommunikation, mens der sker. Vi kender barnet og vi guider dets intentioner som understøtter den sociale udvikling.

Eksempel på en typisk hverdagssituation:

- *En pige kommer ind ad døren på stuen og går tæt på sin far. Et andet barn bliver glad og løber hen og krammer pigen. Hun græder lidt og holder fast i sin fars ben. Pædagogen sætter sig på hug og siger til det andet barn, at pigen bliver rigtig glade for at se hende, men hun skal lige sige farvel til sin far, inden hun er klar til at sige hej til dig.*

KROP, SANSER OG BEVÆGELSE

- I Lillefod arbejder vi målrettet med motorik og i forlængelse heraf også inklusion, relationer, robusthed, fællesskaber, sprog og forældreinddragelse.
- Når vi arbejder med motorik, ligger vi i arbejdet med børnene hovedvægt på primærsanserne vestibulær-kinæstesi og taktilsansen, da vi mener, at de bliver indfriet, når børnene har en god motorik, og vi har dem med i alle vores overvejelser, når der planlægges aktiviteter - både de spontane og de planlagte. Det gør vi, fordi vi arbejder ud fra teorien om, at motorik giver børnene en større mulighed for at klare de stadigt større og stigende krav, som samfundet stiller til dem. Når et barn har en god motorik og en stærk krop, får det nemlig i forlængelse heraf bl.a. et større sociale fællesskaber, mulighed for at kunne følge med sine kammerater, en styrkelse af inklusionen, en tro på egne evner og en personlig robusthed. Derfor er der motorik på programmet hele dagen igennem. Indenfor er der i fællesrummet motoriske aktiviteter fra morgenstunden, og der bliver f.eks. gynget, klatret i ribber, klatret på klatrevæggen, slået kolbøtter, trillet og rullet. For at styrke børnenes taktiksans og give dem en fornemmelse af deres egen krop, masserer vi børnene og tilbyder vi dem el-fodbade eller kastanjobade, boldbad eller evt. legoklods-bade.
- Vi ved, at det er godt for børnene at øve og udvikle deres motorik på det ujævne terræn i naturen, hvorfor mange af vores aktiviteter også foregår udendørs. Vi er flittige brugere af vores nærområde, hvor vi f.eks. tager på Vestereng, hvor der er store "bjerge" der skal bestiges. Alternativt kan vi også finde på at tage en cykeltur til Den Gamle By, hvor der skal øves i at gå på brosten, eller tage til botanisk have eller besøge en legeplads i området
- Indlæringsmæssigt har det også stor værdi, at børnene er gode motoriske, da de bliver bedre til at kunne sidde stille og modtage og omsætte beskeder.

KOMMUNIKATION OG SPROG

- I Lillefod har vi blandet meget andet en bog-bytcentral, hvor forældre kan tage bøger med hjem fra vuggestuen. Vi opfordrer på den måde forældrene til at læse bøger med deres børn, og det hjælper til at understøtte børnenes sproglig udvikling.
- Vi vægter sang særlig højt, det skaber glæde og udvikler sproget. Vi bruger rim, remser, sanglege og historier.

Eksempel:

- *Vi tilrettelægger samling med øje for at alle kan være med over tid og skaber genkendelighed og gentagelser. Vi har respekt for at vente, så vi er aktiv lyttende. Vi ved at nogle børn har lang latenstid, og at nogle børn skal give plads til andre.*
- I vuggestuen er vi opmærksomme på at arbejde i små grupper for på den måde at give plads til sprog og kommunikation, så alle kommer til. Vi er opmærksomme på, at vi konkret handler på sammensætningen af grupperne og relationerne i grupperne, og hvad det er, vi tilbyder, og hvad det er, vi lægger vægt på.
- Vi har indrettet vores gangarealer med sprogstimulerende samtaleplader, som inviterer til samtaler barn-voksen og barn-barn mellem. Vi har plakater og samtaleplader på væggene med billeder af dyr, ansigter, følelser osv., og på gulvet har vi bogstaver, farver, dyr og forskellige tæpper, som alle inviterer til at man stopper op, udforsker og snakker. På den måde er der både noget visuelt sprog for de børn, der går, og dem der kravler.
- Som en integreret del af vores hverdag og vores arbejde med børnene, bruger vi vores omgivelser til at starte samtaler med børnene. Vi finder konkrete genstande og taler ud fra dem og bliver inspireret til at udvide samtalen med nye emner.

Eksempel:

- *Et barn peger på mælkekanden, den voksne siger: "Du peger på mælkekanden - vil du gerne have mælk?" "Ja," svarer barnet. Den voksne rækker barnet kanden og siger: "Du hælder mælk op." På den måde sætter vi ord på handlingen og udvider barnets sprog på baggrund af barnets egen interesse.*

NATUR, UDELIV OG SCIENCE

- I vuggestuen bruger vi naturen rigtig meget, og vi udnytter, at vi ligger et sted, der giver let adgang til både skov, strand og by. På den måde er det muligt for os at udforske forskellige miljøer i et større geografisk område. Vi undersøger, udforsker og eksperimenterer med naturen

Eksempler:

- *Hvad sker der med vandet i spanden på legepladsen, fra frost til tø.*
- *Vi tager ladcyklerne ned og ser på haletudser og kommer helt tæt på dem.*
- *Vi har prioriteret at få bærbuske ind på legepladsen så vi kan smage naturen, og bruger områdets materialer til at skabe æstetik indendørs.*
- *Vi inddrager naturen i vores traditioner, f.eks. sår vi karse til påske og laver julegaver med naturens materialer, ligesom vi til Halloween laver græskarlygter og bager kernerne i ovnen.*
- *Vi kan finde billeder, så vi skaber genskabelse og billederne i hukommelsen.*
- *Vi mærker naturen, opsøger den og mærker f.eks. græsset med vores bare fødder og sanser naturen.*
- *Vi opsøger for at få viden og indsigt, som kan forstås og opleves af helt små vuggestuebørn.*
- *Vi er engagerede så børnene kan finde en interesse for naturen og opdage og vække nysgerrighed.*
- *Vi planter og sår og ser hvordan naturen kommer fra jord til bord. Vi bruger vejret til at tale om og forstå årstiderne. Børnelogik er, at når skyen går for solen, siger barnet, at nu blev det mørkt, eller at lyset er slukket. På den måde får vi en snak om, hvad det er, der sker i naturen.*

Indikatorer fra Børnehaven Kløverparken

KULTUR, ÆSTETIK OG FÆLLESSKAB

- Vi ser at alle børn byder ind til den årlige julefrokost. Hvert barn skal have en ret med hjemmefra og vi opfordrer de børn med en anden madkultur end den danske, til at tage mad med fra deres hjemland. Vi taler om, hvad de forskellige børn har med, og det er altid sjovt at se den mangfoldighed tag-selv-bordet rummer.
- Vi ser at børnene har en oplevelse af, at børnehaven har deres egen måde at fejre fødselsdag på. De kender flere forskellige fødselsdagssange og på flere sprog.
- Børnene kender påske, fastelavn, jul og andre kulturelle begivenheder.
- Når vi laver kreative aktiviteter, er der altid fokus på de forskellige processer og ikke produktet. Rigtig ofte starter aktiviteten, hvor børnene præsenteres for et bestemt produkt. Det kan fx være at vi vil lave fastelavnsmasker. Det betyder nemlig at, der kommer en ramme, hvor barnet ved hvad det skal. Dette

begrænser ikke kreativiteten, tværtimod giver det ro til at fordybe sig i at lære at klippe masken ud og dekorere. Når man kender den overordnede ramme og aktiviteten bliver forståelig for barnet, bliver der plads til at fordybe sig i processen.

- Nogle gange er redskaberne i en kreativ aktivitet kendte for børnene i forvejen, andre gange bliver produktet sat ind i en større aktivitet. Det kan fx være et forløb om frugter og grønsager, hvor der bliver lavet flere forskellige aktiviteter, som ender ud med at vi laver trykmaling med forskellige råvarer. Det kan også være at vi tager en tur i naturen og finder forskellige grene og blomster og bruger det vi finder som pensler, når vi kommer hjem.
- Børnene oplever at deres kunst og produktioner bliver hængt op og er med til at give et æstetisk udtryk i huset.
- Vi ser at børnene deltager både aktivt og nysgerrigt. Enten som spillere eller som publikum når vi laver hatteteater
- Eventyrfest – et fællesskab for hele børnehaven
- Vi ser at børnene glæder sig til samling, og spørger til det. De deltager aktivt, ved selv at komme med forslag til aktiviteter og sange. Vi ser at de kender rammen og følger den.
- Vi ser at børnene er opmærksomme på, hvilke børn der mangler på dagen.
- Vi ser at børnene gerne vil bruge de bøger vi har i børnehaven, og at de i løbet af tiden i børnehaven lærer hvor biblioteket på Katrinebjergskolen er. Her ser vi, at de kender kulturen på et bibliotek, læser bøger sammen og hver for sig også er nysgerrige på det at låne bøger.

ALSIDIG PERSONLIG UDVIKLING

- Vi ser at børnene øver sig i at øve sig.
- Vi ser voksne som hjælper barnet til at turde og kunne
- Vi ser børn der er stolte af fx at gynges selv eller tage sko på.
- ”jeg kan ikke få min sko på”, ”det kan du ikke endnu, men du kan selv tage din jakke på, det har du heller ikke altid kunnet, nu øver vi os sammen”.
- Vi ser voksne som regulerer aktiviteter – så det kan passe til mange forskellige børn.
- Vælge barnets spor, men nogle børn har brug for at vi vælger aktiviteter der er særligt henvendt til deres behov. Aktiviteter for alle, men med enkelte børn i fokus gennem planlægning.
- Vi ser børn, der tør fortælle om dem selv til samling

SOCIAL UDVIKLING

- Vi ser børn, der hjælper hinanden op, hvis en falder på legepladsen
- Vi ser børn, der forhandler i legen, som øver sig i at blive uvenner og gode venner igen
- Vi ser børn, der bliver begejstrede for at lykkes
- Vi ser de store børn, som hjælper de mindre børn i garderoben
- Vi ser børn, der venter på tur og som kan stå i kø når vi hver dag skal vaske fingre. Vi ser, at de giver plads til hinanden
- Vi ser børn, som leger med andre børn end bedstevennen
- Vi ser børn, som leger rollelege fx købmand eller mor, far og børn.
- Vi ser børn, der bruger deres fantasi
- Vi ser, at børnene kan konkurrere med hinanden og opmuntre hinanden
- Vi hører børnene spørge ind til hinanden

KROP, SANSER OG BEVÆGELSE

- Vi ser at børnene selv kan tage tøj af og på. Også når det er våde regnbukser med sand på.
- Børnene har ord for deres kropsdele
- Børnene kan ligge stille på gulvet og høre en historie
- Vi ser at børnene tør at røre ved forskellige ting som modellervoks, sand og våde blade
- Vi ser at børnene kan køre på løbicycle
- Vi ser børn der hopper, kravler og løber
- Vi ser børn der er gode til at gå langt. De mindste børn øver sig i vandrelaug. Her øver vi at kunne gå selv, holde i hånden når vi går, selv at kunne få tøj af og på i garderoben, og generelt at kende rammerne når vi er på tur.
- Vi ser børn der kan lege forskellige fangelege og triller, hopper og gynger. Fx når vi låner gymnastiksalen på Katrinebjergskolen en gang om ugen.
- Vi ser at børnene selv starter fangelege på legepladsen
- Vi ser at børnene er opmærksomme på hinanden og på kønsforskelle

KOMMUNIKATION OG SPROG

- Vi tænker over sprog når vi laver bordplaner, for at kunne tilbyde et godt sprog miljø.

- Vi ser at børnene taler med hinanden, fx omkring bordet.
- Vi bruger rigtig ofte vores samlinger til at lege med rim og remser.
- Vi ser at børnene synger med og kan de rim og remser vi bruger.
- Vi læser hver dag, og børnene har altid adgang til bøger.
- Vi ser voksne som er gode til at sætte ord på det de selv og barnet laver i de daglige rutiner, så vi får rigtig mange gentagelser.
- Vi har meget fokus på at tale rundt om tingen, så sproget kommer til at være rigt. Fx har vi i en lang periode haft piger, der leger katte. Så vi prøver at sætte flere ord på. Det kan være en snak om kattens poter og pels, kattens lyde. At en kat kan være sin egen og lidt mystisk. Er det en huskat, eller en vildkat eller er det heksens kat.
- Vi oplever at børnene kan sætte ord på deres følelser
- Vi oplever at børnene kan bede om hjælp
- Vi oplever at børnene ved, at man kan kommunikere uden ord, men med kroppen og med ansigtet. Fx når vi har madro

NATUR, UDELIV OG SCIENCE

- Vi ser børn, der er nysgerrige på små dyr og insekter.
- Vi har mindst en gang om året en kriblekrable-dag. Her fanger børnene insekter sammen med deres forældre, og tager dem med i børnehaven. Vi har så lavet små terrarier til dyrene og undersøger hvordan de bevæger sig, hvor mange ben de har og læser om hvordan de lever.
- Vi laver mad sammen og taler om hvordan gulerødder ændrer smag og konsistens af at blive tilberedt.
- De store børn i børnehaven kommer med en naturvejleder på tur to gange i løbet af deres sidste år i børnehaven.
- Vi er ude i al slag vejr.
- Vi ser børn lege med naturmaterialer i deres lege.
- Vi ser børn lege med vand både ude og inde
- Vi ser børn benytte begreberne store, små og størst, højest og længst når de fx bygger med klodser eller tegner.
- Vi ser at børnene har en forståelse for årets gang og hvilke tegn der er på, at det bliver forår og efterår osv.